

הגדרת 'מחנה' ודין תחומין במחנה

א. מחלוקת הראשונים בהבנת מהות העירוב שממנו פטרו במחנה

שנינו במשנה (עירובין א, י): "ארבעה דברים פטרו במחנה". אחד מארבעה דברים אלו הוא "ומלערב". התלמוד מסייג את הפטור 'מלערב' במחנה רק לעירובי חצרות: "אמרי דבי רבי ינאי: לא שנו אלא עירובי חצירות, אבל עירובי תחומין חייבין, דתני רבי חייא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה" (בבלי עירובין יז, ב; וכעין זה בירושלמי עירובין א, י).

ישנה מחלוקת אם דין תחומין הוא מדאורייתא או מדרבנן. דעת ר' עקיבא (משנה סוטה ה, ג ובבלי שם ל, ב) שתחומין של אלפיים אמה דאורייתא. למרות שהיו בראשונים (רבינו אפרים) שפסקו כן, רוב הראשונים פסקו להלכה "ואנן קים לן דליתא לדר' עקיבא דאמר תחומין דאורייתא" (לשון הרא"ש עירובין א, כד)¹. יש מהראשונים שהעתיקו את שיטת הירושלמי (עירובין ג, ד; ה, ד) שאף שלא קיי"ל כר"ע שדין תחומין של אלפיים אמה הוא מדאורייתא, מכל מקום י"ב מיל (שהם כ"ד אלפים אמה) אף לרבנן הם דאורייתא². וכשיטה זו פסק הרמב"ם³. אמנם הרמב"ן (בחי' שם סוף פ"ק דעירובין; במלחמות שם; ובהשגותיו ל"ת ש"א), הרשב"א (בחי' סוף פ"ק דעירובין ובעבודת הקודש בית נתיבות ריש ש"ה, יובאו דבריו להלן), הריטב"א (סוף פ"ק דעירובין), הרא"ש (שם) ועוד ראשונים נקטו שלשיטת הבבלי אין כלל תחומין דאורייתא, ופסקו כן להלכה.

1. למקור הדין שאין הלכה כר"ע עיין רמב"ן סוף פ"ק דעירובין בד"ה וראיתי עוד, וכן רשב"א שם, ותמצית דבריהם בקרבן נתנאל על הרא"ש שם אות ה'.
2. עיין רי"ף (עירובין ה, א בדפיו), ומאור ומלחמות שם; רא"ש שם; ובראשונים עירובין שם. ראשונים אלו העתיקו את הירושלמי, אך לא בהכרח קיבלוהו להלכה, וכדלקמן.
3. פכ"ז מהל' שבת ה"א, וע"ש במגיד משנה שכתב שכן הסכמת הגאונים, ובשאר נו"כ; וכ"ה שיטת הראב"ד, הובאה דעתו בחי' הרמב"ן והרשב"א סוף פ"ק דעירובין; וכ"ה בסמ"ג לאוין סו; תוס' חגיגה יז, ב ד"ה דכתוב בשם י"מ ועוד ראשונים. בדעת הרי"ף נחלקו הראשונים, ע' במאור ומלחמות שם ובשאר הראשונים. אמנם בטור ריש סימן שצ"ז פסק דכל תחומין דרבנן. אך בשו"ע סימן ת"ד משמע שלגבי י"ב מיל הוי ספיקא דאורייתא, וע"ש במג"א סק"א, בביאור הגר"א ד"ה למ"ד ובדמשק אליעזר. וראה שו"ת נוב"י אה"ע מהד"ק סי' ב' ואו"ח מהד"ת סי' מה; ובמה שדנו בדבריו בבית יצחק או"ח סי' מב אות יא ובתורת חסד או"ח סי' לג סוף אות א.

הרמב"ם, אף שמודה שתחומין של אלפיים אמה דרבנן, פסק⁴ כסוגיית הגמרא שפטרו במחנה מלערב עירובי חצרות בלבד, אבל בעירובי תחומין חייבים. וביארו דבריו: 'עירובי תחומין כיון שיש להם עיקר מן התורה בכגון שנים עשר מיל חייבין הם לערב בסוף אלפיים'⁵. אמנם הראשונים שפסקו שכל דין תחומין דרבנן דחו את סוגיית הגמרא מההלכה, כיוון שהיא סוברת כר"ע שאין הלכה כמותו, ופסקו שפטרו במחנה מלערב אף עירוב תחומין.

ב. שלושת הסברי החזו"א ליחס בין דין מחנה ובין האיסור לחזור ממלחמה שלא במקום סכנה

והנה, כתב הרמב"ן (מלחמות עירובין ה, א בדפי הרי"ף): "משנתנו פטורין מלערב על אלפים אמה בלבד היא שנויה, דלא קתני ומותרין להלך שלש פרסאות אלא קתני ופטורין מלערב בלחוד, לא התיירו להן חכמים אלא עירוב זה שפטרוהו ממנו מה שאחרים מותרין בעירוב מותרין במחנה בלא עירוב". החזו"א (עירובין, סי' קיד אות א'; והוא בליקוטים בסוף עירובין סימן ו' אות א') הביין מדברי הרמב"ן שבמחנה אין היתר גורף של איסור תחומין, אלא רק היתר ללכת ארבעת אלפים אמה לאיזו רוח שיבחרו אנשי המחנה, וכדין מי שהניח עירוב. החזו"א הביא ראיה לכך מהאמור בגמרא שאלמלא שיקולים של פיקוח נפש, אין היתר לחזור ממלחמה אם מדובר ביותר מאלפיים אמה, וכלשונו:

ונראה דאם הולכים למזרח ב' אלפים, הפסידו למערב. וזה מבואר בהדיא בגמרא לקמן מה, א, דמסקינן דאם נצחו ישראל אין להם רק ב' אלפים, אלא שחוזרין בכלי זינן, ואם נצחו עכו"מ עצמן חוזרין למקומן משום סכנה. ואם איתא דפטרו במחנה כל איסור תחומין, כי נצחו ישראל נמי יחזרו למקומן, שהרי ד' דברים שפטרו במחנה פטרו אף בחזרה כדאמר בירושלמי ספ"ק דעירובין ופסקו הר"מ פ"ו מהל' מלכים⁶. וסוגיא דעירובין שם פסקוה כל הפוסקים ונקבעה בטוש"ע סי' ת"ז.

4. בפירוש המשנה, וגם בפ"ו מהל' מלכים הי"ג כתב רק שפטורים מעירובי חצירות, ולא הזכיר תחומין.
5. ראה חי' הרמב"ן שם שהביא כן בשם הראב"ד, וע' במלחמות שם שכתב על סברא זו: "ואלו דברי נביאות, לא הוזכרו בגמרא, ואין הפיל הזה יכול להיכנס בנקב המחט הזו" (וכע"ז בקיצור בחידושי). וראה להלן הערה 22.
6. סוף הלכה יג: "כשם שפטורין מכל אלו בהליכתן כך פטורין בחזרתן". אמנם ע"ש ברדב"ז שכתב: "וכשם שפטורין וכו'. טעמא שלא תהא מכשילן לעתיד לבוא". וכע"ז בכס"מ (ועיין מגדל עוז). אמנם בגליון הרמב"ם לגרעק"א הביא שכן הוא להדיא בירושלמי. ובתורת חיים כתב שהרב המגיד לא ראה את הירושלמי.

החזו"א כתב הסבר נוסף לתרין מדוע בגמ' בדף מה, א אין את הפטור של 'מחנה', ולפיו הדבר תלוי במספר האנשים הנדרשים כדי להיחשב 'מחנה':

ואפשר דד' דברים שפטרו במחנה אינו אלא במלחמת כל ישראל, מלחמת מצוה או רשות על פי מלך וסנהדרין, אבל גייס העומד על עיר ובני העיר יוצאין להרפם ולהציל, אף שמלחמתן מלחמת מצוה, מכל מקום אינן בכלל פטור מחנה, אלא אם כן יש בהם משום הצלה [=אלא אם כן הדבר נחוץ מטעמי סכנה. יב"מ].

ועוד כתב החזו"א:

ובירושלמי ספ"ק דעירובין נחלקו כמה מחנה, איכא דאמרי מאה ואיכא דאמרי עשרה, ואיכא דאמרי י"ב אלף. ומשמע דא"צ שיסכימו כל ישראל אלא תלוי בסכום אנשים. ובמ"מ פ"א מהל' עירובין ה"ג כתב בשם המפרשים דמחנה עשרה... והלכך נקטינן עשרה. ומכל מקום אין ראייה מגמרא דעירובין מה, א [לקביעה הנ"ל שמוותר ללכת רק ארבעת אלפים אמה. יב"מ], די"ל דאיירי כשהיו המצילין פחות מעשרה. והא דלא מוקי הא דחזו"א למקומן בעשרה, דכל היוצאין להציל משמע אפילו יחידין. ומכל מקום היה ראוי בגמרא להזכיר דכל זה בפחות מעשרה, אבל עשרה חזו"א למקומן.

ונראה דגם לענין מצות 'ויד תהי' לך מחוץ למחנה וגו' דברים כג, יג, שיעור מחנה עשרה. ונראה דאף אם הלוחמים מרובים אבל הם מפוזרים אינם מצטרפים ובעינן עשרה במקום אחד, ואפשר דשיעור צירוף עד ע' אמה ושיריים כשיעור צירוף עיר...

ובירושלמי שם יליף עשרה מקרא 'כמחנה אלקים', וכמה מחנה אלקים עשרה. ונראה דהמינים שאין מצרפין אותן לעשרה לדבר שבקדושה אינן משלימין לעשרה של מחנה.

וראתן עלה נראה דיש ב' תנאים בדין מחנה. א' - שתהא מלחמת ישראל, כדכתיב דברים כג, י: 'כי תצא מחנה על אויביך וגו', והיינו הוצאת ישראל למלחמה. ב' - שחיל הלוחמים במספר מסוים חונים במקום אחד ויש עליהם שם מחנה. ובירושלמי שאלו כמה מחנה, אבל שפיר יש לומר דאין דין מחנה אלא במלחמת כל ישראל ע"פ מלך ושופט שבדור, או ע"פ סנהדרין במלחמת רשות, אבל מספר החונים יחד במחנה אחת סגי בעשרה.

מדברי החזו"א איש עולות מספר הלכות, וכדלהלן:

א. מה שפטרו במחנה (לדעת הראשונים הסבורים שתחומין הם רק דרבנן אפילו בי"ב מיל, ושהפטור במחנה מתייחס אף לעירוב תחומין) היינו רק מהצורך להניח עירוב תחומין. ולכן יכולים הלוחמים לילך סך הכל ארבעת אלפים אמה. והם יכולים לבחור

בשבת לאיזה כיוון יהיו ארבעת אלפים האמה. אבל אסור להם להלך יותר מארבעת אלפים אמה, וכל אמה שילכו לצד מזרח, יפסידו כנגדה אמה למערב.

ב. 'מחנה', שפטרו בו ארבעה דברים, הוא רק במלחמה של כל ישראל, שיצאו על פי מלך או שופט במלחמת מצוה, ומלך וסנהדרין במלחמת רשות. ואמנם בריש דבריו כתב זאת בלשון "אפשר", אך בסיום כתב "ודאתן עלה נראה דיש ב' תנאים" וכו' והפך את התירוץ האפשרי לקביעה מוחלטת.

ג. גם במלחמת כל ישראל לא פטרו אלא מחנה שיש בו לפחות עשרה אנשים. אנשים אלו צריכים להיות 'מחנה אלוקים', כלומר ראויים להצטרף לדבר שבקדושה. הם צריכים להיות מרוכזים במקום אחד, ולפחות שלא יהיה בין אחד לשני יותר מע' אמה ושני שיריים (שהוא דין צירוף בית שבקצות העיר לעיר).

ג. דחיית הסברי החזו"א

לדיון בדברי מרן בעל החזו"א נקדים את דברי הרמב"ן בהקדמתו לספרו מלחמות ה': "התנצלותי על החבור הזה... מצד החיוב המוטל עלינו לחפש בענייני התורה והמצות ולהוציא לאור תעלומות מצפונים, ושאין אנחנו רשאים להתעצל בידיעתה ולהתירשל בלמודה ולא לירוא אדם בהוראתיה ומשפטיה, כמו שכתב: לא תגורו מפני איש" (ההדגשה ממני - יב"מ), ואת דברי הרב בעל המאור בהקדמה לספרו בשם החכם אבן גנאח שציטט את הפילוסוף שאמר: 'ריב לאמת עם אפלטון, ושניהם אוהבנו, אך האמת אהוב יותר'.

בראשית דברינו עלינו להתמודד עם הקושיא האדירה שהחזו"א מקשה: האיך פסקו הראשונים הסוברים שלדעת הבבלי אין כלל תחומין דאורייתא (אפילו לא י"ב מיל) שבמחנה פטרו מתחומין, והרי משנה מפורשת (עירובין ד, א): "מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה, יש לו אלפים אמה לכל רוח... שכל היוצאים להציל חוזרין למקומן". ובגמרא⁷ הקשו:

כל היוצאין להציל חוזרין למקומן. ואפילו טובא? והא אמרת רישא אלפים אמה ותו לא! אמר רב יהודה אמר רב: שחוזרין בכלי זיין למקומן... רב נחמן בר יצחק אמר: לא קשיא; כאן שנצחו ישראל את אומות העולם, כאן שנצחו אומות העולם את עצמן.

וכתבו הראשונים ששני התירוצים נכונים להלכה. וכך נפסק להלכה ברמב"ם (שבת כו, יז; ועיין שם פ"ב סוף הכ"ג), בטור ובשו"ע (או"ח תו, ג), שכל היוצאין להציל יש להם רק

7. בבלי עירובין מה, א. וע"ש שביארו שהקושיא מתבססת על משנה במסכת ר"ה. (והנה בירושלמי לא שאלו כלל על הסתירה בין הרישא לסיפא. ומפשט הסוגיה בירושלמי נראה שס"ל שהסיפא היא הסבר של המציעתא לגבי הבלעת תחומין. ואכמ"ל בזה).

אלפיים אמה לכל רוח, אלא שחוזרים בכלי זיין למקומם. אולם כאשר נצחו אומות העולם, שיש סכנה לשהות במקום, הרי מותרים לחזור מחמת הסכנה שמתירה את כל האיסורים שבתורה. ואם כן קשה, לדעת הראשונים הסבורים שלשיטת הבבלי אין כלל תחומין דאורייתא, ולכן במחנה פטרו בכלל מתחומין⁸, הרי כיוון שיצאו להציל הרי הם מחנה מלחמה שאין בו דין תחומין בכלל, ומדוע כאשר גברה יד ישראל ואין סכנה אסור להם לחזור למקומם?

מכוח קושיא זו הסיק החזו"א את שלושת הדינים שחידש. אמנם בהתבוננות נראה שאף לא אחד מחידושי הדין שלו מתרץ את הקושיא⁹.

א. התירוץ הראשון הוא שרק מה שהותר לאחרים על ידי עירוב הותר לאנשי מחנה בלא עירוב, דהיינו ד' אלפים לכיוון שיבחרו, ועל כן יש הכרח להבין שהדין 'שכל היוצאים להציל חוזרין למקומן' אינו מדין ארבעה דברים שפטרו במחנה, שהרי במחנה לא התירו אלא ארבעת אלפים אמה, ובמשנה כתבו ש'חוזרין למקומן' ומשמע אפילו יותר מארבעת אלפים אמה. והדין המיוחד הזה לא נאמר אלא מחמת הסכנה, ולא כשגברה יד ישראל, שאז אין לנו אלא את הדין הבסיסי של מחנה שמוותר ללכת ארבעת אלפים אמה.

אמנם עדיין קשה, שהרי ברישא של המשנה כתוב: "מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה, יש לו אלפים אמה לכל רוח", משמע אלפיים אמה בלבד, ולא ד' אלפים אמה! ואף אם תתרוץ שהרישא מדברת ב'מי שיצא ברשות' ולא דווקא ביוצאין להציל¹⁰, הרי קשה לשון המשנה בר"ה: "ולא אלו בלבד אמרו, אלא אפילו חכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הגייס ומן הנהר ומן המפולת ומן הדליקה - הרי הן כאנשי העיר, ויש להן אלפים אמה לכל רוח. ותו לא? והא אמרת: כל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אפילו טובא"¹¹. ואנו נשאל 'והא אמרת כל היוצאין להציל יש להם ארבעת אלפים אמה'¹².

8. וכאמור לעיל, דברים שפטרו במחנה פטרו אף בחזרתן.
9. בשלב זה אין כוונתנו אלא להראות שאין בתירוץ של החזו"א לתרוץ את הקושיא. בהמשך נבחן מבחינה הלכתית כל אחד מחידושי הדין של החזו"א.
10. וכמבואר בלשון הרמב"ם בפיהמ"ש: "רצה באמרו ברשות, ברשות תורה, או לעשות מצוה או להציל מיד הגייס ומיד הנהר".
11. פ"ב מ"ה, ובבלי כג, ב. וע' בסוגיית הבבלי מה, א שכבר הקשו "ומאי קושיא, דילמא להציל שאני", ותירצו שהקושיא באמת מבוססת על משנה זו בר"ה (כמוזכר לעיל הערה 7).
12. ברוחק צ"ל שכוונת המשנה יש להם אלפיים אמה מכוח תקנת ר"ג הזקן, וממילא כיוון שהם במחנה ופטורים מעירוב תחומים, הם יכולים לבחור ללכת את האלפיים אמה ועוד אלפיים אמה לכיוון אחד. אבל הרחוק ניכר. יתירה מזו, לפי שיטת החזו"א, היוצאין להציל שיצאו פחות מארבעת אלפים אמה, צריך שיהיה הדין של 'הבלעת תחומין' (ראה להלן הערה 23), ובכל הראשונים מפורש שמדובר רק באלפיים אמה.

ב-ג. תירץ שהפטורים במחנה הם רק במלחמת כל ישראל, ע"פ מלך וסנהדרין, ורק במחנה שיש בו יותר מעשרה אנשים מרוכזים במקום אחד. והמשנה והסוגיה של 'מי שיצא ברשות' ו'כל היוצאין להציל' משמע שמדברת אפילו ביחידים, פחות מעשרה, ולכן היא החמירה בחזרה מהמלחמה. וכן נראה שמדברת בכאים להציל מהגיס, ולא במלחמה של כל ישראל. אמנם כאמור, החזו"א בעצמו תמה על תירוץ זה וכתב: "ומכל מקום היה ראוי בגמרא להזכיר דכל זה בפחות מעשרה, אבל עשרה חוזרין למקומן". איך יתכן שהסוגיה בתלמוד התעלמה לחלוטין מחילוק זה, ולא העלתה אותו אפילו כניסיון לתרץ את הסתירה, והייתה דוחה את זה: 'וכי עשרה תנן?' כמו כן, איך התעלמה הסוגיה מניסיון לומר 'הכא במלחמת על ישראל עם מלך סנהדרין' ומדחייתו: 'וכי מלחמה תנן? יוצאין להציל תנן!'¹³

יתירה מזו, הרי קושיית החזו"א היא עצומה, וסוגיה מפורשת הסותרת את שיטות הראשונים שהתירו תחומין לגמרי במחנה, ואיך ייתכן שלא אחד מהראשונים (ואף לא מהאחרונים) עמד על קושיא זו? בעיקר שהחילוקים של החזו"א לגבי מלחמת כל ישראל מבוססים על חידושי דינים, שכפי שיתבאר בהמשך אין להם זכר בראשונים ובהלכה. ואיך זה שאף לא אחד מהראשונים, שכה האריכו בשאלה אם תחומין דאורייתא או דרבנן, לא הקשו ממשניות מפורשות בפ"ד דעירובין ובפ"ב דר"ה, ומסוגיה ערוכה בעירובין דף מה, א? בעל כורחנו חייבים אנו להסיק שאין שום קשר בין שאלת 'היוצאים להציל' לבין דין 'מחנה', ולכן רבותינו הראשונים והאחרונים לא השוו ביניהם. כמוכח, עלינו להסביר מדוע אין קשר בין הדברים.

ד. דין מחנה אינו מתייחס לאנשים שיצאו בשבת להציל

והנה, שנינו בתוספתא¹⁴: "הנהרות והמעיינות המושכין הרי הן כרגלי כל אדם". ופרש"י¹⁵: "הרי הן כרגלי כל אדם - אין להם שום שביתה לא במקומן ולא כרגלי

13. כמו שניסתה לחלק בין יוצאים ברשות סתם ליוצאים להציל, ודחתה ממשנה מפורשת בר"ה. אמנם לגבי 'מלחמת כל ישראל' אפשר לתרץ שלא ס"ל לגמ' שהלשון 'יוצאין להציל' מיירי במלחמה ע"פ מלך וסנהדרין. לגבי עשרה כבר העיר החזו"א עצמו שזה דוחק.
14. ביצה פ"ד ה"ח. תוספתא זו הובאה בבלי שבת קכא, ב; עירובין מו, א; מח, א; ביצה לט, א; ובירושלמי ביצה ה, א.
15. ביצה לט, א. והנה בתוספתא כ"י ערפורט הגרסה: "כרגלי הממלא". וכ"ה בכ"י לונדון ובכ"י מהגניזה. וכן העתיקו את התוספתא בתוס' עירובין מה, ב ד"ה 'ביו"ט'; רשב"א שם ד"ה 'ישל'; ריטב"א שם מו, א; מאירי ביצה לט, א; רא"ש ביצה פ"ה סי' י"א. וכתבו הראשונים הנ"ל שהואיל שבבלי העתיקו 'כרגלי כל אדם', מוכח שהכוונה ב'רגלי כל אדם' הוא כרגלי הממלא. אמנם רש"י כתב מפורש "ולא כרגלי הממלא". ובמשנה, לגבי בור של עולי בבל "כרגלי הממלא" כתב: "כרגלי הממלא - מפני שהוא הפקר, והפקר נקנה בהגבהה, ואם בא אחד ושאל לו מימיו - אינו מוליכן אלא כרגליו, ולית ליה דרבי יוחנן דאמר חפצי הפקר

הבעלים ולא כרגלי הממלא, אלא כל אדם מוליכן ברגליו, דכל מידי דנייד לית ליה שבייתה. והכי מפרשינן בעירובין בפרק מי שהוציאווהו". כלומר, דבר שהוא מטבעו נד, ואינו נמצא במקום מוגדר בכניסת השבת, לא תיקנו לו דין תחום שבת¹⁶.

בהתאם לכך נראה שחז"ל הקלו במחנה ארעי, לראותו כדבר שאינו קבוע אלא נייד. זאת, למרות שאדם ש'נתקע' בשטח או בשדה בכניסת השבת, משניות מפורשות שיש לו תחום שבת¹⁷. כשקיים רק גורם הניידות לבדו, אין בזה כדי לבטל את איסור תחומין, אבל ההיתר של מחנה נשען גם על היות המחנה נייד. ולכן, מי שהיה בכניסת השבת במחנה, לא תיקנו לו כלל דין תחומין (לדעת הראשונים שאפילו ב"ב מיל, דין תחומין הוא רק דרבנן)¹⁸. זוהי ההלכה בה עוסקת המשנה לגבי דברים

קונים שבייתה לעצמם במקומן, וכי תימא: אם כן הוה ליה למימר הרי הן כרגלי כל אדם, ואמאי קתני כרגלי הממלא, קסבר: יש ברירה להחמיר, ואמרינן: הוברר דמאתמול נמי הוברר דלהאי גברא חזו, וברשותיה קיימי, ובעירובין (מה, ב) נמי דלא כרבי יוחנן בן נורי מתוקמא". אמנם הנהרות ומעיינות המושכין, שהן ניידין, אף שהן של יחיד והיו ברשותו מאתמול אין קונים שבייתה, (וכמש"כ גם רש"י בעירובין מו, א ד"ה הרי). וכן דעת הראב"ד שהובאה ברשב"א ובריטב"א הנ"ל, וכ"ד הרי"ד. וע' בגאון יעקב לעירובין מה, ב שבירר את שיטת הראשונים בזה. וראה גם תוספתא כפשוטה יו"ט (ביצה) פ"ד שורה 41 (עמ' 1011).

אמנם אף לשיטות החולקים על רש"י מוסכם שמילי דנייד אינו קונה שבייתה, לפחות עד שיזכה בו אדם הממלא. וא"כ אף לשיטתם מוכח כדברים שבהמשך, שבדבר ש'נייד' לא תיקנו חכמים תחומין. וק"ו שהדברים יפים לשיטת רש"י, שלשיטתו דבר שלא קנה שבייתה ולא נקבע לו תחום בכניסת השבת משום ש'נייד', שוב לא קונה לו שבייתה בשבת אפילו אם הגיע לידי מצב שלא 'נייד', כגון שאדם מילא את המים מהנהר או מהמעין.

16. ואף למ"ד תחומין דאורייתא לפחות תחומין של י"ב מיל, יש דעות שזה רק באדם, כלשון התורה: "אל יצא איש ממקומו" (שמות טז, כט). עיין מג"א תד, א; ביאור הגר"א שם ד"ה למ"ד וברמשק אליעזר שם; אבני נזר או"ח שז, ט-י; ביאור הלכה שם ד"ה ולמ"ד; חזו"א או"ח קיב, ט; ושם, יב). ולדעות שתחומי י"ב מיל הם דאורייתא אף לחפצים, צ"ל שהתורה לא קבעה תחום אלא לדבר שיש לו מקום מוגדר בכניסת השבת, ולא לדבר שנייד בכניסת השבת.

17. ראה משנה עירובין ד, ה, ועוד.

18. ראה בהעמק שאלה (כו, ד) שכתב: "ויש ליישב באופן אחר, דגם לר"מ דס"ל דתחומין דאורייתא, אינו אלא אסור לצאת ממקומו יותר מאלפים אמה, אבל אם אין לו מקום, כמו שישן בדרך ולא קנה שבייתה, ודאי מן התורה מותר לילך יותר מאלפים, שהרי אינו מקומו. וכן מי שיצא ממקומו יותר מאלפים מותר מה"ת לשוב למקומו, שהרי אינו בכלל לא יצא ממקומו. ויש לזה ראייה ממשנה דיומא פרק שני שעירי (פ"ו מ"ו) דתנן 'בא וישב לו בסוכה האחרון (במשנה): 'תחת סוכה אחרונה'. יב"מ] עד שתחשך', וע' פירש"י שהתירו לו (=ו"ל רש"י שם סז, א: "חוזר עד סוכה האחרונה, אף על פי שהיוצא חוץ לתחום אפילו ברשות אין לו אלא אלפים אמה ממקום שיצא לשם ברשות, לזה התירו לפי שהוא מעונה וחלש, ועוד,

שפטרו במחנה. אבל מי שבכניסת השבת היה במקום קבוע ולא במחנה, הרי 'נלכד' בתחום שבו הוא היה. וכמובן, כבר יש לו דין תחום שבת. ואם יצא מהתחום שלו, קבעו חז"ל דינים שונים ליוצא במזיד, בשוגג, באונס וברשות. ומי שיצא ברשות, כלומר שבכניסת השבת חלו עליו דיני תחומין ונקבע לו 'מקומו' ותחום שלו, ואז יצא מהתחום הזה ברשות, הרי תיקן רבן גמליאל שלמרות שיצא נתנו לו אלפיים אמה לכל רוח.

על כן כלל לא עלה על דעת הראשונים והאחרונים להקשות סתירה מהסוגיה בדף מה, א למשנה בסוף פ"ק דעירובין. כי המשנה עצמה מסבירה את ההבדל - המשנה בסוף פ"ק דעירובין מדברת בדברים ש'פטרו במחנה'. ופטור תחומין חל למי שנמצא בכניסת השבת 'במחנה', ואז לא חלים עליו כלל דיני תחומין. הוא נחשב כדבר נייד שאין לו כלל שביתה בשום מקום, וחכמים כלל לא תיקנו לו דיני תחומין. אבל המשנה בפרק שני של ר"ה והמשנה בפרק רביעי בעירובין והסוגיה שעליה מדברת על מי שבכניסת השבת היה במקום שקנה בו שביתה, וחלו עליו דיני תחומין, אלא שהוא יצא מהתחום שלו ועשה זאת ברשות¹⁹. במקרה זה כמובן שיש עליו דיני תחומין, ולולי תקנת ר"ג הזקן היה אסור לו לצאת מד' אמותיו, כיוון שיצא מהתחום שבו שבת. רק ר"ג הזקן, כיוון שיצא ברשות, התקין שיהיו לו אלפיים אמה לכל רוח.

לאחר שהסרנו מעלינו את אימת הקושיא של החזו"א, קושיא שהיוותה ראייה לכל חידושי הדינים שחידש, עלינו לבדוק את חידושי הדין שחידש בפני עצמם. כיוון שאף אם אין ראייה לחידושו מהסתירה מסוגיה בעירובין דף מה, א, עדיין "אריה שאג מי לא ירא" (עמוס ג, ח), וחידוש דין של הגאון הגדול בעל החזון איש, אפילו מסברה בלבד, צריך לימוד.

שירא לעמוד יחידי במדבר משתחשך" - יב"מ), והרי המשנה אתי לר"מ, ואסור מה"ת? אלא כמוש"כ, ולזה כיוון שם התוי"ט עיי"ש". והאמת שכבר כתב כן בתוס' ישנים שם (נדפס בדף סח, א). אמנם דברי התוס' ישנים במי שיש לו תחום, יש לו 'מקום', שלדעתו מדאורייתא תמיד 'מקומו' הוא המקום שהיה בכניסת השבת (וראה להלן הערה 23). והנצי"ב הרחיב את הדברים, שאפילו מי ש'אין לו מקום, כמו שישן בדרך ולא קנה שביתה', וזה ממש כסברה שכתבנו בדין 'מחנה'. ולפי"ז אף לראשונים הסבורים ש"ב מיל דאורייתא, אפשר שלמחנה אין כלל תחום מהתורה. אמנם הראיה מהמשנה ביומא היא רק לכך שמי שהיה לו מקום, ויצא ממקומו, שמהתורה נשאר 'מקומו' המקום שקנה בכניסת השבת. וע' ברמב"ן (עירובין מג, א) ובהערות המהדיר (מהד' מכוון התלמוד הישראלי, הע' 193-195). וראה גם חזו"א (עירובין קיב, יב).

19. ועל כן המציעתא של המשנה בפ"ד מעירובין מדברת (לפחות לחלק מהאמוראים, ראה להלן הערה 23) במצב שהתחום החדש של אלפיים אמה שתיקן לו רבן גמליאל, נכנס לתוך התחום הישן שהיה לו בכניסת השבת.

ה. מבואר בראשונים שבמחנה לא גזרו כלל תחומין, ומותר להלך אף יותר מי"ב מיל ללא עירוב

אמנם לגבי חידושו הראשון של החזו"א, שביססו על לשון הרמב"ן במלחמות²⁰, כבר מצאנו מפורש בראשונים, ואף מבית מדרשו של הרמב"ן, שפטרו במחנה מתחומין בכלל, ונקטו שמותר להלך אף יותר מג' פרסאות שהן י"ב מיל. הדברים מפורשים ברשב"א (עבודת הקודש, בית נתיבות ה, א) שכתב: "ויש מי שהורה שכל תחומין אינן מדברי תורה אלא מדברי סופרים, ולפיכך מחנה פטורין אפילו מלערב עירובי תחומין, ואפילו של שלש פרסאות. ולזה דעתי נוטה". וכן הוא בחידושי המאירי לעירובין (ספ"ק): "והדעת הב' הוא דעת בעל המאור שאף ג' פרסאות מדרבנן... ולשיטה זו בני מחנה פטורין מלערב אפילו בעירובי תחומין, בין באלפים אמה בין בג' פרסאות, הואיל והווי מדרבנן". וכתב הגאון הרב חיים גדליה צמבליסט²¹: "והנה אישתמיטתיה להחזו"א דברי רבנו המפורשים כאן דהתירו להם אפילו ג' פרסאות, וכן מפורש בחידושי המאירי הנ"ל דלא כחזו"א, שהרי כתב ד'פטורין מעירוב תחומין עד ג'²²

20. וכע"ז כתב הרמב"ן גם בחידושי סוף פ"ק דעירובין. וע' להלן.

21. ב'עבודת עבודה', פירושו לעבודת הקודש, שם (וכבר קדמו בזה הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל בספרו משיב מלחמה ח"א א', ד וסיכס (עמ' קנג): "וכדאי הוא הרשב"א לסמוך עליו בשעת הדחק". וראה גם ב'נתיבות הבית', פירושו של הרב שלום מאיר יונגרמן ל'עבודת הקודש', שכתב שהוא מחלוקת בין הרמב"ן לרשב"א. אמנם מלשון הגר"ח ג' צימבליסט נראה שס"ל שאף החזו"א היה חוזר בו אם היה רואה את דברי הרשב"א ב'עבודת הקודש'. ומ"מ נראה פשוט שיש להכריע הלכה לכתחילה כדברי הרשב"א (שהוא תלמיד הרמב"ן) והמאירי המפורשים, כשלא מצאנו בפירוש שום ראשון החולק עליהם, ולא נראה לאפוש מחלוקת בין הראשונים. ודברי הרמב"ן יבוארו רק בהוא אמינא לדחות את השיטות שסוגייתנו מדברת בתחומין של י"ב מיל, כפי שבואר למעלה. בעיקר שסברת הדבר של פטור תחומין במחנה הוא, כמש"כ למעלה, שכיוון שחז"ל הקלו על 'מחנה' להחשיבו כדבר נייד, שבו לא תיקנו כלל תחומין. וע"ש ב'נתיבות הבית' שע"פ לשון המאירי גם הסביר את לשון המשנה (שאף ממנה הוכיח החזו"א את דינו) 'פטרו... מלערב', לפי שיטת הרשב"א.

22. למעלה ציטטנו מחי' המאירי המסביר את ההלכה לדעת הפוסקים שאין כלל תחומין דאורייתא. ולשיטה זו כתב שמותר במחנה להלך אפי' יותר מג' פרסאות. הגר"ח ג' צימבליסט שליט"א מצטט את חי' המאירי לפי השיטה שתחומין של אלפים אמה דרבנן, אבל תחומין של י"ב מיל הוא דאורייתא (כרמב"ם): "ולשיטה זו בני מחנה פטורין מלערב עיקר תחומין אלפים אמה ועד ג' פרסאות, הא מג' פרסאות ולמעלה חייבין לערב". כלומר, לדעת חי' המאירי אף שי"ב מיל דאורייתא, הרי עד י"ב מיל פטרו במחנה. זה שלא כשיטת הרמב"ם והראב"ד שבוארה למעלה בטקסט הסמוך להערה 5. וראה ב'עבודת עבודה' שם, שהק' על המאירי שסותר את עצמו.

בדברי הרשב"א הסברנו שמי שהיה במחנה בכניסת השבת לא תיקנו לו חז"ל כלל דין תחומין. אך המאירי אמר את דבריו גם לשיטה שתחומין של י"ב מיל דאורייתא. ולפי

פרסאות'. ומה שדייק החזו"א מלשון הרמב"ן אינו מוכרח, דהרמב"ן שם קאי לאפוקי מדעת הסוכרים דג' פרסאות דאורייתא, ועלה קאמר ר' חייא לוקין על עירוב תחומין דבר תורה, וכתב הרמב"ן דזה לא יתכן שהרי משנתנו פטורין מלערב על אלפים אמה בלבד היא שנויה, דלא קתני ומותרין להלך ג' פרסאות, ועלה קאמר ר' ינאי אבל עירובי תחומין חייבין דתני ר' חייא וכו', אלמא תחומין לר' חייא אפילו אלפים אמה ד"ת. ורצונו לומר דהא ממשנתנו אין ללמוד אלא היתר אלפים אמה ולא היתר ג' פרסאות (אם נימא דג' פרסאות מה"ת), וא"כ לא קאי ר' ינאי אלא על אלפים ולא על ג' פרסאות. אולם כל זה אינו אלא אם נימא דג' פרסאות מן התורה, אבל למסקנת הרמב"ן דגם ג' פרסאות מדרבנן תו אין לחלק ביניהם, וגם ג' פרסאות מותר במחנה, וכמש"כ רבנו²³.

דברינו שמדובר שבכניסת השבת היה במחנה, הרי בכניסת השבת חל עליו דין תחומין של י"ב מיל דאורייתא. אלא שחכמים לא תיקנו לו תחומין דרבנן, דהיינו התקנה של אלפיים אמה, ולכן רשאי להלך עד י"ב מיל.

23. הגר"ש גורן זצ"ל (שם עמ' קנה) תמה על שיטת החזו"א: (1) האיך יתכן שיכול להחליט בשבת עצמה לאיזה צד ילך. ואם הולך לצד מזרח הוי כאילו החליט בשבת עצמה שהניח עירובו (אלא שלא צריך להניח מתקנת 'מחנה') לצד מזרח. והיכן מצאנו שיכול להחליט בשבת עצמה היכן קונה שביתה. (2) מה שסובר החזו"א שמה שהולך לצד מזרח מפסיד לצד מערב לא משמע כן מהראשונים, ועוד דאם כן אינו קולא כ"כ למחנה (וכע"ז, בלא הזכרת הגר"ש גורן זצ"ל, ב'נתיבות הבית' שהוזכר בהערה 21). ואם נאמר שלא מפסידים בצד השני מה שהלכו בצד זה, א"כ יוכל להלך ד' אלפים אמה לכל צד, א"כ בסה"כ יוכלו ללכת ח' אלפים אמה, והיכן מצאנו דבר כזה שיש למישהו ח' אלפים אמה? והנה, איתא בגמרא (עירובין מד, ב): "מאי אם היה בתוך התחום כאילו לא יצא? אמר רבה, הכי קאמר: אם היה בתוך תחום שלו, כאילו לא יצא מתוך ביתו דמי. פשיטא! מהו דתימא: הואיל ועקר עקר, קא משמע לן. רב שימי בר חייא אמר, הכי קאמר: אם היו תחומין שנתנו לו חכמים מובלעין בתוך התחום שלו, כאילו לא יצא מתחומו. במאי קמיפלגי? מר סבר הבלעת תחומין מילתא היא, ומר סבר לאו מילתא היא". ולפי הפירוש השני ברש"י שם (וראה גם לשון זו בריטב"א שם. וע"ש בתוד"ה 'ומר סבר'. וראה ב'יפה עיניים' שפירש כן את סוגיית הירושלמי) יוצא שלפי רבה מי שיצא ברשות מחוץ לתחומו, נתנו לו חכמים אלפיים אמה לכל רוח. ואם האלפיים אמה שנתנו לו נכנסים בתוך התחום שקנה בכניסת השבת, יכול לבחור: או שיחזור 'לביתו', ואז יהיה לו רק את התחום הראשון שקנה בכניסת השבת. או שיש לו אלפיים אמה לכל רוח ממקום ש'אמרו לו שכבר נעשה מעשה', אבל אז אסור לו לחזור לתחום שבביתו (דרוחק לומר שאם האלפיים אמה שנתנו לו מובלעין בתוך תחומו חייב לחזור לתוך ביתו, כי משמע שלכ"ע זה שתחומו מובלע הוי קולא, ולא חומרא שלא יתנו לו אלפיים אמה לכל רוח. זאת ועוד, אם לא נתנו לו אלפיים אמה לכל רוח, הרי אין התחום שלו מובלע בתוך תחום ביתו, כי אין לו אלפיים אמה גם לכיוון ביתו. אלא ודאי כמש"כ שהוא יכול להחליט בשבת, רק שאם נכנס לתוך תחומו הראשון, ויצא מהתחום

החדש נתנו לו חכמים, לרבה נשאר לו רק תחומו הראשון ואסור לו לחזור ולצאת. וכן נראה מלשון הריטב"א שכתב בסיפא של המשנה: "וקאמר שאם נכנסים בתוך התחום הראשון...". וכן הכריע במ"ב תז, ז; ועיי"ש בשעה"צ ס"ק ד-ה. ודלא כאליה רבה ס"ק ג' שכתב שממקום שנאמר לו אין לו רשות ללכת לרוח אחרת אלא חוזר לביתו כבתחילה).

ולפי פירוש זה, לשיטת רבה יכול להיווצר מצב שבו אדם יכול להחליט בתוך שבת באיזה תחום הוא יהיה, ומיושבת קושיית הגר"ש גורן הראשונה, וזה בעצם יסוד דינו של החזו"א שהוא יכול להחליט לאיזה כיוון ילך, אבל הקוטר שבו יכול ללכת הוא רק ד' אלפים אמה. וכן גם לרבה, הוא יכול לחזור לתוך תחומו (המובלע באלפיים אמה שיש לו לכיוון ביתו), ואז חוזר וקונה את התחום שהיה בו בכניסת השבת, ואז יש לו אלפיים אמה מביתו לרוח שכנגד. או יכול להלך לכיוון ההפוך מביתו אלפיים אמה, ואז קנה שבייתה חדשה שמרכזה במקום ש'אמרו לו כבר נעשה מעשה'.

ולרב שימי, לפירוש זה, כיוון שבכניסת השבת היה לו תחום של ארבעת אלפים אמה (=אלפיים אמה לכל רוח), ועכשיו שיצא ברשות יש לו תחום חדש של ארבעת אלפים אמה, וכיוון ששני התחומין האלו חופפים במשהו, הרי נתנו לו חכמים את שני התחומין גם יחד, יש לו תחום של ח' אלפים אמה. וזו כשיטה שדחה הגר"ש גורן וכתב עליה 'אין זו אלא דברי נביאות'. אמנם לא דמי לגמרי, שהרי לרב שימי יש לו רק ח' אלפים אמה לכיוון ביתו, וזה מורכב מהתחום החדש שיש לו, שהוא אלפיים אמה לכל רוח, ומהתחום שקנה בכניסת השבת. כלומר בעצם נשאר לו תחום של אלפיים אמה לכל רוח, שהוא ד' אלפים אמה. אלא שיש לו 2 תחומים כאלו. אבל לומר שיתקנו לו תחום של ד' אלפים אמה לכל רוח, זה לא מצאנו כמש"כ הגר"ש גורן זצ"ל.

איברא שכל זה רק לתרץ את סברתו של הארי החי בעל החזו"א. אבל לדינא כבר ראינו שהדברים מפורשים בראשונים שלשיטה זו אין כלל דין תחומין במחנה, ואם ראשונים כמלאכים אנוחנו כבני אדם.

וראה באבני נזר, או"ח, סימן ש"ז שכתב שהדבר שנוי במחלוקת בין רש"י לרמב"ם. רש"י שפירש במשנה "ומלערב - עירובי חצירות, אם הקיפו אלו ואלו ומחיצה מפסקת ביניהם, ויש שם פתח - אין צריכין לערב" משמע מדבריו שלא פטרו אלא היכא דמהני עירוב (דהיינו שיש פתח בין החצירות), ופטרו מהנחת העירוב. אבל הרמב"ם שכתב "וכן פטורין מלערב עירובי חצירות במחנה אלא מטלטלין מאהל לאהל ומסוכה לסוכה" סבר שפטרו במחנה בכלל מאיסור הוצאה מרה"י לרה"י, גם במקום שלא מהני עירוב. ממילא ס"ל לאבנ"ז, שלרש"י גם בתחומין פטרו רק מלהניח עירוב, ועוזר כאילו הניח עירוב, ולכן יכול להלך ד' אלפים אמה. אך לרמב"ם (אם היה פטור עירובי תחומין במחנה) פטרו באיסור יציאת 'ממקומו', ורשאי להלך ללא הגבלה. כלומר, לדבריו רש"י ס"ל כדעת החזו"א, והרמב"ם ס"ל כרשב"א. אף שעפר אני תחת רגליו של שר התורה, אין דבריו מוכרחים.

א. מש"כ (באותו ו) לדייק מלשון רש"י שכתב 'שיש פתח בניהם', הוא כפתור ופרח. (ומש"כ שם בסוף אות ז 'ועל כן שייך אף בעירובי חצירות פטרו מלערב, הוא ט"ס, וצ"ל 'בעירובי תחומין'). אמנם תימה לי שלא מצאתי לו לרש"י חבר בכל הראשונים שיכתוב כן. וגם לא ראיתי באחד מהראשונים או האחרונים שיביא דעה שלא פטרו עירוב במחנה אלא רק כשיש

פתח בין החצרות. ולולי דמסתפינא הייתי אומר שרש"י פירש לפי הסוגיא הקודמת (שם כעמוד) שמדבר על פתיחת פתח בין שתי חצרות. אך כמובן זה דוחק גדול. אמנם אף אם נאמר כדבריו בפירוש דברי רש"י, שלא פטרו עירובין במחנה א"כ יש פתח במחיצה אין דבריו מוכרחים, ובוודאי לא מוכרח כלל שרש"י יפרש גם בתחומין שפטרו רק מהנחת העירוב. ראה בהמשך פרק זה שביארתי בדעת הרמב"ם, שמה שפטרו 'מלערב', הכוונה מהאיסור שהטילו חכמים לטלטל מרה"י לרה"י בלא עירוב. אמנם לשיטת האבנ"ז ברש"י ש'פטרו מלערב' רק היכא שמועיל עירוב, א"א לומר שלא הטילו כלל את האיסור לטלטל מרה"י לרה"י, שהרי כשאין פתח בין החצרות יש כן איסור לטלטל מרה"י לרה"י. אבל עדיין לא חייבים לומר שהפירוש הוא 'פטרו מלהנים עירוב'. אלא אפשר עדיין לפרש שבסוג של רה"י שמהני עירוב לא גזרו כלל איסור טלטול. אלא שחכמים כן אסרו טלטול מרה"י אחד לשני כשאין פתח בניהם, כנראה משום שנראה כשתי רשויות ממש. כך גם לגבי עירוב תחומין 'פטרו מלערב' הכוונה לא הטילו כלל איסור יציאה מחוץ לתחום.

ב. מש"כ (בסעיף ה) שלדעת הרמב"ם א"א לומר שהחמירו בתחומין כי עיקרו דאורייתא, שהרי לדעת הרמב"ם גם הבבלי סובר שתחומין דאורייתא, ובבלי איתא מפורש (בדף לו, א) דתחומין אין להם עיקר מהתורה. הרי הרא"ש ודאי אמר דבריו בדעת הרמב"ם, לתרץ אותו. ואף הראב"ד (הובא בחי' הרמב"ן עירובין שם. ובמלחמות כתב "וכבר ראינו שדחקו לפרש") כתב כן בדעת הרי"ף שלשיטתו ס"ל דתחומי י"ב מיל דאורייתא (וראה מש"כ ע"ז הרב אהרון יפה'ן בחי' הרמב"ן, הוצ' מכון התלמודי הישראלי השלם, ירושלים תשל"ב, בהערה 6 (עמ' תקל). ולא ציין כלל את דברי האבנ"ז). זאת ועוד, שהרי הרמב"ם כתב מפורש בפרק כ"ז מהל' שבת ה"א: "היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה שנאמר (שמות ט"ז, כט) אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, מקום זה הוא תחום העיר, ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל, וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה, ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפים אמה אבל חוץ לאלפים אמה אסור, שאלפים אמה הוא מגרש העיר". צירוף הדברים מעיד כאלף עדים שלדעת הרמב"ם תקנ"ח של אלפיים אמה היא גזירה משום דגם אלפיים אמה מיקרי 'מקומו' מדרבנן. וכיון שליסוד איסור יציאה ממקומו הוי דאורייתא, הרי שלתקנה זו יש יסוד בתורה. אלא ודאי ס"ל לרמב"ם שהדבר שנוי במחלוקת הסוגיות בבבלי, שיש אמוראים הסוברים שאין דין תחומין כלל מהתורה, והלכה כרבי יוסי משום חמשה זקנים (עירובין פ, א), וכ"ה הסוגיא בעירובין לו, א. אבל הסוגיא בסוף פ"ק דעירובין היא כדעת ר"ח ורבנן דר"ע דס"ל (לדעת הרמב"ם) ד"ב מיל דאורייתא. ופסק כסוגיא בסוף פ"ק דעירובין. וכ"כ מפורש רבינו אפרים בדעת הרי"ף (אלא דס"ל דהלכה כר"ע דאף אלפיים אמה דאורייתא).

ג. מש"כ (באות ה) שעירוב שייך גם בתחומין דאורייתא, ואף בי"ב מיל, כבר העיר שהדבר מפורש בחי' הרמב"ן בריש עירובין (וע"ש בהערה 14 מהרב אהרון יפה'ן, ובמה שציין שם). אך בדעת הרמב"ם ליבי מפקפק אי ס"ל ששייך עירוב בי"ב מיל (שיוכל ללכת עוד י"ב מיל). אמנם אין לדייק כ"כ מכך שהרמב"ם לא הזכיר את זה במפורש, שהרי כמעט ואין נפק"מ, שהרי אסור לו ללכת י"ב מיל (אמנם אפשר למצוא נפק"מ, כגון לצורך חולה

איכרא שהחזו"א הוכיח דבריו, בהתבסס על לשון הרמב"ן, גם מלשון המשנה "פטרו... ומלערב", ובגמרא: "ומלערב. אמרי דבי רבי ינאי: לא שנו אלא עירובי חצירות, אבל עירובי תחומין - חייבין". אם כן, לשיטת הראשונים שעירובי תחומין דרבנן, כאילו כתוב במשנה 'פטרו מעירובי חצרות ומעירובי תחומין'. כלומר, פטרו רק מעירוב תחומין, ולא מתחומין ממש²⁴.

והנה, כתב הרמב"ם (שבת יד, יא-ג):

אבל רה"ר והכרמלית אין מטלטלין בהן אלא בארבע אמות; ואם העביר או הושיט או זרק חוץ לארבע אמות - ברה"ר חייב ובכרמלית פטור, שאיסור הכרמלית מדבריהם מפני שהיא דומה לרה"ר שמא תתחלף ברה"ר... כשם שאסור לטלטל בכל הכרמלית כך אסור להוציא ממנה לרה"י או לרשות הרבים או להכניס לכרמלית מרה"י או מרה"ר, ואם הוציא או הכניס פטור.

כלומר, רבנן גזרו על כרמלית, שבעצם מדין תורה היא מקום פטור ומותר לטלטל בה וממנה לרה"ר ולרה"י (פרט לקרפף יותר מסאתיים שלא הוקף לדיורין, שהוא רה"י מהתורה, ראה או"ח שמ"ו סעיף ג ובט"ז ס"ק ג' ובמג"א ס"ק א', והובאו דבריהם בנו"כ שם ובביאור הלכה שם ד"ה 'קרפף יותר מבית סאתים'), ואסרו לטלטל בה וממנה ואליה, וכן לטלטל ארבע אמות בתוכה. איסור כרמלית לא התירו חכמים במחנה! (פרט לדינים מיוחדים בטלטול נשק).

עוד כתב הרמב"ם (עירובין א, א-ב):

חצר שיש בה שכנים הרבה כל אחד מהם בבית לעצמו - דין תורה הוא שיהיו כולן מותרין לטלטל בכל החצר ומבתים לחצר ומהחצר לבתים, מפני שכל החצר רשות היחיד אחת ומותר לטלטל בכולה. וכן הדין במבוי שיש לו לחי או קורה, שיהיו כל בני המבוי מותרים לטלטל בכולו ומחצרות למבוי וממבוי לחצרות,

שאב"ס וכדומה, אבל אין דרכו של הרמב"ם להביא דינים שאינם מפורשים בתלמוד. אך הרמב"ם כתב (עירובין ו', כד): "כשם שמברכין על עירובי חצירות ושתופי מבואות כך מברכין על עירובי תחומין". ואם עירובי תחומין דאורייתא, הרי ברכתם דאורייתא, ורק רבנן העבירו את הברכה גם לתחומין דרבנן, ואיך תלה זה בעירובי חצרות. (וע"ש בראב"ד ובכס"מ שמעט מוכח מדבריהם שאין ברכה זו דאורייתא). גם בהל' ברכות (יא, ג) הביא כדוגמא למצוות שהן מדברי סופרים "שאינן חובה כגון עירוב". משמע שכל עירוב הכוונה, אף עירוב תחומין. ואי ס"ל שיש עירוב דאורייתא, הרי הברכה היא קודם בדאורייתא. גם זאת, שהרמב"ם מנע לאו לצאת מחוץ לתחום, אך לא מנה עשה לערב, ולכאורה אף שהוא רשות אם הוא מדאורייתא הוא מצווה. (ואולי יש אף נפק"מ בלשון הברכה, ראה ראב"ד בהל' ברכות שם סוף הט"ז). וצ"ע. וראה גם שם משמעון (סטרליץ, עמ' קעה-קפה).
24. וכן הוכיח גם בהיכל יצחק או"ח סי' מז-מח (ובהוצאה החדשה 'פסקים וכתבים' סי' עג-עד).
(אמנם פשוט הדבר שאילו היה רואה דברי הרשב"א בתורת הבית היה חוזר בו).

שכל המבוי רשות היחיד הוא. וכן הדין במדינה שהיא מוקפת חומה גבוהה עשרה טפחים שיש לה דלתות וננעלות בלילה, שכולה רשות היחיד היא. זה הוא דין תורה; אבל מדברי סופרים אסור לשכנים לטלטל ברשות היחיד שיש בה חלוקה בדירין עד שיערכו כל השכנים כולן מערב שבת, אחד חצר ואחד מבוי ואחד המדינה, ודבר זה תקנת שלמה ובית דינו הוא.

תקנה זו היא ברשות היחיד. ולמרות שמדין תורה מותר לטלטל בכל רשות היחיד, אסרו חכמים לטלטל עד שיערכו, כמו שביאר הרמב"ם. אמנם במחנה 'פטרו... מעירוב', כלומר, לא גזרו בכלל את הגזירה של איסור טלטול ברה"י! אמנם צריך היקף מחיצות, כמו שכתב הרמב"ם (מלכים ו, יג): "והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים כדי שתהיה רשות יחיד כמו שנתבאר בהלכות שבת". דהיינו שתהיה רה"י ולא כרמלית. אבל ברגע שנעשתה רה"י, משמעות הניסוח 'פטרו מלערב' היא שלא גזרו את הגזירה האוסרת טלטול אלא אם כן עירב. באופן דומה הניסוח 'פטרו... מלערב עירובי תחומין', הפירוש הפשוט שלו (למ"ד כל דין תחומין דרבנן²⁵) - לא גזרו את הגזירה האוסרת הליכה בלי עירובי תחומין!

ו. לשיטות הראשונים ש'ד' דברים' פטרו ב'מחנה היוצא למלחמה' לא צריך שיהיו בו עשרה אנשים

עוד חידש החזו"א ש'מחנה' הינו רק מחנה היוצא למלחמה, ושגם אז צריך שיהיו במחנה לפחות עשרה בני אדם. חידוש זה מבוסס על סוגיית הירושלמי, שהביאה דעות שונות כמה זה מחנה, ונראה מדברי המפרשים שהלכה כדעה שמחנה צריך להיות עשרה אנשים לפחות.

ובאמת רש"י (עירובין יז, א) כתב: "במחנה - היוצאת למלחמה". וכעין זה בפירוש המשנה לרמב"ם: "ומחנה זה האמור כאן ואפילו למלחמת הרשות, וכל שכן למלחמת מצוה, לפי שהקילו להם מפני שהם עסוקים בכיבוש ארץ האויב"²⁶. אמנם רבינו

25. ואף למ"ד תחומין של י"ב מיל דאורייתא, לאחר י"ב מיל אין שום היתר ב'להניח עירוב תחומין'. וא"כ כוונת 'פטרו מעירוב תחומין' - פטרו מהתקנה של אלפיים אמה, שבה תיקנו את הדין של עירוב תחומין. וראה הערות 30, 38. (וראה גם רמב"ם הל' מעשר יג, יד: "ואלו דברים שלא גזרו עליהן בשעה שגזרו על הדמאי... כל אלו פטורין מן הדמאי", כלומר כתב 'פטורין' בכוונה של 'לא גזרו' - הערת הרב חיים אירם שליט"א).

26. וכע"ז בברטנורא שם. הגמ' בתחילת הסוגיה מביאה ברייתא: "תנו רבנן: מחנה היוצאת למלחמת הרשות - מותרין בגזל עצים יבשים. רבי יהודה בן תימא אומר: אף חונין בכל מקום, ובמקום שנהרגו שם נקברין". הדין של 'גזל עצים יבשים' נראה כמו הדין שבמשנה "מביאין עצים מכל מקום". אמנם הדינים של רבי יהודה בן תימא אינם מוזכרים במשנה. כמו כן, שלושת הדינים האחרים שבמשנה אינם מוזכרים בברייתא. הסוגיה אינה שואלת

חננאל כתב: "ד' דברים פטורין במחנה כו'. וכמה הן מחנה. ירושלמי, ר' יוחנן אומר עשרה", ולא הזכיר כלל שמדובר במחנה היוצא למלחמה²⁷. וכעין זה בחי' הרשב"א²⁸: "ארבעה דברים פטרו במחנה. ומפרש בירושלמי דעשרה קרוין מחנה... וכמה היא מחנה א-להים עשרה, תני בשם ר' יודא שנים עשר אלף כמחנה ישראל", ולא הזכיר ולו ברמז שמדובר במחנה היוצא למלחמה²⁹.

והירושלמי (עירובין א, י) קובע ששיירה היא לא פחות מג' בני אדם. ובהקשר לכך הוא שואל כמה זה מחנה, ומביא את הדעות השונות. לא מוזכר בירושלמי שההבדל בין שיירה למחנה הוא שמחנה יוצא למלחמה ושיירה לא. מפשט דברי הירושלמי משמע שההבדל בין שיירה למחנה הוא אך ורק במספר האנשים. אמנם, בהמשך הירושלמי מביא את הברייתא (בנוסח שונה מהבבלי, שהרי הוא מחלק בין מלחמת רשות למלחמת חובה), ונראה מדבריו שהוא מגביל את דין 'מותרים בגזל עצים' רק למחנה מלחמה (רשות או חובה, כ"א כדינו). בהמשך הוא דן על דינים אחרים במשנה -

- מדוע המשנה השמיטה את הדינים של רבי יהודה בן תימא, ו/או מדוע הברייתא השמיטה את הדינים שבמשנה. בכל אופן, עקב הדמיון/שוויון בדין של עצים, תפסו הרבה מהמפרשים שאף משנתנו מדברת אפילו במלחמת רשות, וכמו שפירש הרמב"ם בפיהמ"ש.
27. ומיד אחר גמר פירוש 'כמה הן מחנה' הביא את הברייתא בגמ' "ת"ר מחנה היוצאת למלחמת הרשות מותרין בגזל וכו'".
28. על המשנה בדף יז, א. ובהערות המהדיר, הרב יעקב דוד אילן (הערה 511): "ובעבודה"ק ש"ד ב פסק דעשרה הוי מחנה. וכ"ה במ"מ פ"א ה"ג ובריטב"א בשם דעת פוסקים (ובהגר"א קנח ס"ח כ' בד' הרמב"ם (=כנראה ט"ס וכוונתו הרמב"ן - יב"מ) והרשב"א דל"ב דוקא מחנה היוצא למלחמה. וע' מ"מ פ"א ה"ג ור' בחזו"א סי' קיב)".
29. ראה גם בדף יז, ב שכתב: "ומלערב אמרי דבי ר' ינאי לא שנו אלא עירובי חצרות אבל עירובי תחומין חייבין. גרסי' בירושלמי ויש חצרות במחנה, להתיר אהלים שבמחנה, כהדא דתניא אוהלין שבמחנה צריכין עירוב אוהלים שבשיירא אין צריכין עירוב ע"כ, ונראה לפי הסוגיא שהגירסא בחילוף שבמחנה אין צריכין עירוב ושבשיירא צריכין עירוב והתירו במחנה מה שלא התירו בשיירא, וכן היא בתוספתא דתניא התם בפרק ב' דמכלתין אחת שיירא ואחד יחיד עושה להן מחיצה ר' יהודה אומר לא ירבה ליחיד יותר מבית סאתים ואין שיירא פחותה משלשה, אחד שיירא ואחד מחנה פי' לבית סאתים, מה בין שיירא למחנה אלא אוהלים שבשיירא חייבים בעירוב ושבמחנה פטורין מן העירוב, והרמב"ם ז"ל כתב בפ"א דעירובין דאוהלים שבשיירא פטורין ושבמחנה חייבים כגירסת הירושלמי, ואין נראה כן כמו שכתבתי, ועוד שבמשנתנו ארבעה דברים פטורים במחנה ואחת מהם ופטורין מלערב ואלו בשיירא לא פטר כלום, וגם הוא ז"ל כתב בספר שופטים בהלכות מלכים פ"י כי במחנה פטורים מלערב ומטלטלין מאהל לאהל בלי ערוב, וזו אחת מן ההשגות שהשיג עליו ה"ר משה כהן ז"ל", מדבריו ברור שכלל לא מדבר במחנה מלחמה, שהרי דימה לשיירה וליחיד.

הפטור מנטילת ידיים ומדמאי. לאחר מכן הוא מביא את דברי רבי יהודה בן תימא שחונים בכל מקום ובמקום שנהרגין נקברין, שזה נראה שמדובר במחנה מלחמה. ואז הירושלמי קובע את הדין שפטורין אף בחזירתן, ומקור הדין למד רב יוסה בי רבי בון שחוזרין בצפירה מפני השונאין, משמע שוב שמדובר במחנה מלחמה. אם כן, יש להבין מה הגדרת ההבדל בין 'שיירה' ל'מחנה' לפי הירושלמי. ונראה שיש בזה שלוש אפשרויות: א. הבדל מספרי - שיירה היא שלושה עד תשעה בני אדם. מחנה הוא עשרה בני אדם ומעלה. ב. הבדל תכליתי - שיירה הולכת לדרכה, ואילו מחנה יוצא למלחמה. ג. הגדרת משולבת - שיירה היא שלושה בני אדם ומעלה. מחנה הוא התקיימות שני תנאים: עשרה בני אדם ומעלה ובתנאי שיוצאים למלחמה. וזו דעת החזו"א.

והנה, הרמב"ם (עירובין א, ג) פסק: "וכן יושבי אהלים או סוכות או מחנה שהקיפוהו מחיצה, אין מטלטלין מאהל לאהל עד שיערבו כולן. אבל שיירה שהקיפוה מחיצה אין צריכין לערב, אלא מוציאין מאהל לאהל בלא עירוב, לפי שהן כולן מעורבין ואין אותן אהלים קבועין להן"³⁰.

30. בהגהות הרמ"ך כתב: "בספר שופטים בהלכות מלכים פ"ו מצאתי שהביא כי במחנה פטורין מלערב ומטלטלין מאהל לאהל בלא עירוב, ובכאן כתב דאין מטלטלין מאהל לאהל עד שיערבו, ונראה כי דבריו סותרים זה את זה ואיני יודע לתרצם, וצ"ע". עוד כתב: "לא הבנתי דבריו שפטר בשיירה מלערב ובמחנה הצריך לערב, ובתלמודנו איפכא אמרינן דקתני ד' דברים פטרו במחנה ואחת מהן מלערב, ובשיירא לא פטר כלום. מ"מ בירושלמי מצאתי כדבריו ויש חצרות במחנה להתיר אוהלים שבמחנה, כהדא דתימא אהלים שבמחנה צריכים עירוב שבשיירא אין צריכין עירוב". ובתוספתא מצאתי 'מה בין שיירא למחנה, אוהלים שבשיירה חייבין בעירוב ובמחנה פטורין מן העירוב'. ונראה לכאורה כי הירושלמי חולק עם התוספתא ועם הגמ' שלנו, או שמא י"ל דמשוינן חלוק בין קביעי ללא קביעי [=כנראה כוונתו שיש חילוק בין מחנה קבוע למחנה לא קבוע - יב"מ], מ"מ דבריו צריכין עיון שחייב במחנה ופטר בשיירא ולא חש לפרש התוספתא והתלמוד שלנו, וצ"ע". הנראה מדבריו שהבין שהרמב"ם פוטר בהל' מלכים כל מחנה מעירוב, ולא דווקא מחנה יוצא למלחמה [זאת, משום שהרמב"ם לא פירש בהל' מלכים שמדובר דווקא במחנה מלחמה. אמנם ההקשר שם בפרק הוא בדיני מלחמה, ראה משיב מלחמה, שם, עמ' קמא-קמב]. ועל זה תירץ המגיד משנה דלהלן שמעיקר הדין מחנה חייב בעירוב, ולא פטר הרמב"ם בהל' מלכים אלא במחנה היוצא למלחמה.

ובעצם דברי הרמ"ך לא זכיתי להבין מה הוכיח מהבבלי. הרי ד' דברים פטרו במחנה' היא משנה, כמו שכתב בעצמו, ומה שייך בדברי משנה בבלי וירושלמי? הרי גם בירושלמי אותה משנה בדיק. אמנם בירושלמי מפורש שפטרו עירובין בשיירה ולא במחנה, ובבבלי אין דיון בזה. אבל אין מכאן ראייה שהירושלמי חולק על תלמוד שלנו. וצ"ע.

וכתב המגיד משנה שיש שני פירושים אפשריים בהפרש בין מחנה לשיירה: א. דעת הרמב"ם ששיירה פטורה מעירוב, כיוון שמדובר בחניית ארעי ללילה אחד (ובמקרה של שבת, לשבת אחת), ולכן החונים אינם 'קונים' את מקומם, ואין מקום האוהל נחשב רשות יחיד אחרת מאשר האוהל השני ו/או השטח שבין האוהלים. אבל מחנה הוא חניית אוהלים לזמן ארוך יותר, ועל כן כל אחד קונה את מקום אוהלו, ויש לכל אוהל דין רשות היחיד בפני עצמו, ולשטח שבין האוהלים דין רשות של כל היחידים, וצריך עירוב חצרות כמו בכל חצר. אמנם בהל' מלכים הרמב"ם פטר מחנה מעירוב, אבל שם מדובר במחנה יוצא מלחמה, וקולא היא שהקלו חכמים במחנה יוצא מלחמה. (כלומר שהפטור מעירוב במחנה הוא רק בגלל היותו מחנה יוצא מלחמה, כאפשרות השנייה שהעלינו בדעת הירושלמי למעלה). ב. לעומת זאת 'המפרשים' פירשו שההפרש בין מחנה לשיירה הוא מספרי (כאפשרות הראשונה שהעלינו למעלה בדעת הירושלמי). לשיטה זו הפטור במחנה הוא בכל מחנה 'ולא כתבו ודוקא מחנה יוצא מלחמה'. סיבת הפטור היא שכיוון שמדובר בציבור גדול יחסית, עשרה אנשים ויותר, חז"ל לא רצו להכביד עליהם ולכן פטרו אותם. המגיד משנה מכריע כדעת הרמב"ם מכוח הברייתא שמדברת במפורש על 'מחנה היוצאת למלחמת הרשות', והרי לשיטה שמחנה צריך עשרה, לא מדובר ודוקא במחנה היוצא למלחמה! המגיד משנה לא העלה אפשרות שיהיה צריך גם עשרה וגם מחנה היוצא למלחמה³¹.

31. הציטוט של החזו"א מתוך דברי המגיד משנה הוא חלקי, ועלול להטעות. לשון החזו"א היא: "ובמ"מ פ"א מהל' עירובין ה"ג כתב בשם המפרשים דמחנה עשרה", ואולם המ"מ מעלה שתי אפשרויות שונות: האחת מצריכה מחנה ולא מצריכה עשרה, והאחת מצריכה עשרה ולא מצריכה מחנה. ואם כן אין אפשרות שמצריכה "מחנה עשרה". וז"ל המלאה: "דין המשנה [שאין תחומין במחנה. יב"מ] הוא במחנה ההולך למלחמה וכשהן חונים ימים חונים להלחם ומפני כן הקלו להם אבל דין הירושלמי הוא באנשים החוננים שלא להלחם. כך נ"ל לתרץ דברי רבינו. אבל המפרשים כתבו שהגרסא בתוספתא בהפך, שפוטרת במחנה ומחייבת בשיירה, ונוסחת ספרי הירושלמי משובשת. וכתבו שמחנה נקרא כל שיש בו עשרה שנאמר עד למחנה גדול כמחנה אלהים וכמה הוא מחנה אלהים עשרה פחות מכן שיירה ולא כתבו ודוקא מחנה יוצא למלחמה. ומהמשנה נראה ודאי דוקא יוצא למלחמה, ובגמ' הביאו ברייתות מחנה יוצאת למלחמת הרשות וכו'. ודברי רבינו נראין". והנה, מקור דינו של רמב"ם לגבי עירוב הוא בגירסת הירושלמי. וגם הדין ב'כמה מחנה' הוא בירושלמי. בע"כ צ"ל שבירושלמי הובאו שני הדעות: לשיטה אחת מדובר במחנה היוצא למלחמה, ולשיטה זו פטרו גם בחזרתן כי 'חוזרין בצפירה', וכן נראה מהברייתא שחילקה בין מלחמת רשות למלחמת מצווה. אך לשיטה השנייה, הפטור במחנה הוא משום המספר הגדול של אנשים, עשרה ומעלה, ולכן הקלו עליהם חז"ל ופטרום מדברים שונים. ולשיטה זו לא מדובר כלל במלחמה. ולשיטה זו אה"נ צ"ל שבשיירה חייבים בעירוב ובמחנה פטרו לגמרי. לכאורה אפשר להעלות אפשרות שכל המחלוקת אם צריך מחנה היוצא למלחמה או צריך עשרה היא רק לגבי דין פטור מעירוב, אבל לגבי כל שאר הפטורים -

הטור (או"ח שסו, ב) פסק: "הולכי מדברות פטורין מעירובי חצירות שלא רצו להחמיר עליהם". וכתב עליו הב"י:

ובגמרא משמע דהיינו דוקא במחנה היוצא להלחם, אבל שיירא ההולכת ממקום למקום דינה כדין כל אדם. וכן כתב הרב רבינו יונתן (ד' ע"ב ד"ה ארבעה). והרמב"ם כתב... וכתב הרב המגיד דהכי איתא בירושלמי (עירובין פ"א ה"ו) שכל שהם שיירא ההולכת לדרכה ונחו שם מפני השבת פטורים מלערב מפני שאינן קבועים, ואם הוא מחנה קבוע ועומד ימים צריכים לערב אלא אם כן הולכים להלחם שאז אף על פי שחונים ימים פטורים כדתנן בסוף פרק קמא דעירובין. וכתב שיש גורסים בהיפך, וכתבו שאין נקרא מחנה פחות מ' ובמחנה פטורים וכל שהן פחות מ' הם שיירא וחייבים. ורבינו כתב הולכי מדברות דהיינו שיירא פטורים וכדברי הרמב"ם ולא חשש לכתוב דין יושבי אוהלים משום דלא שכיחי.

והובאו דבריו בהסכמה בב"ח. הרי מבוארת גם דעת הב"י והב"ח כדעת הרב המגיד, כפי שבוארה למעלה, שישנן שתי שיטות חלוקות בראשונים אם הפטור במחנה אינו תלוי במספר האנשים, אלא רק בתכלית המחנה, וכאשר המחנה יוצא למלחמה הקלו עליו חכמים ופטרו מעירוב. או שהפטור במחנה אינו קשור כלל לתכלית ומטרת המחנה, אלא למספר האנשים, והקלו חכמים כאשר יש עשרה אנשים ויותר שלא להזיקם לעירוב. כאמור, כתבו הב"י והב"ח שאף הטור סבר כשיטת רמב"ם שכל הפטור במחנה הוא רק כשהוא יוצא למלחמה. ומה שפטר עוברי מדברות, כיוון שזה שיירה.

הפרישה ביאר אחרת בדעת הטור, וכתב:

ונראה שרבינו (=הטור) נקט הולכי מדבר משום דס"ל דהולכי מדברות דינם כיוצא להלחם משום דאלו ואלו טרודין ואין להם פנאי לשהות ולהתעסק בעירוב, ולא החמירו עליהן, ולא כתב יוצאי מלחמה משום דלא שכיחי בזמן הזה... ונראה שהבית יוסף לא כתב להשוות דברי רבינו לדברי הרמב"ם, אלא שגם רבינו לא סבירא ליה כיש גורסין בהיפוך שהביאו המגיד משנה דסבירא ליה דבמחנה שהן י' אין צריך לעירוב, דזה אינו, שהרי רבינו לא פטר אלא הולכי מדבריות וסתם הולכי מדבריות הן יותר מ', ואפילו הכי דוגמתן כשאינן הולכין במדבר חייבין, וקל להבין.

נט"י, דמאי ועצים, לכ"ע מדובר רק במחנה היוצא למלחמה, ולכ"ע לא צריך עשרה. אף ששיטה זו מאוד הגיונית, איני יודע איך ליישב לפי זה את לשון המשנה שארבעה דברים פטרו במחנה'.

מבוארת דעת הפרישה, שמי שמגדיר 'מחנה' כעשרה אנשים ויותר, פוטר מחנה אפילו שלא יוצא למלחמה (ולא נמצא בסכנה). אבל הטור ס"ל כרמב"ם שאין הגדרת 'מחנה' תלויה במספר האנשים, אלא בתכלית המחנה, ולכן הפטור ב'מחנה' הוא רק ביוצא למלחמה. אלא שס"ל לטור שזיל בתר טעמא, והטעם שפטרו במלחמה הוא משום סכנה, וממילא כל 'מחנה' הנמצא במצב סכנה, כגון עוברי מדברות, ג"כ פטור³². ושפתיו ברור מיללו שמדובר בשתי שיטות חלוקות, או 'מחנה יוצא למלחמה' או 'מחנה שיש בו עשרה', ולא בתנאים מצטברים כדעת החזו"א.

מין בשולחנו הטהור (או"ח שסו, ב) הביא את לשון הרמב"ם, וכתב בבאר הגולה: "רמב"ם בפ"א מהלכות עירובין, וכתב הרב המגיד שהוא מהירושלמי". ובמג"א (שם, ב) ביאר: "שיירא וכו'. שאין קבועין שם". וביארו במחצית השקל: "שיירא כו' שאין קבועים שם רק דרך מקרה חנו שם בשבת, לכן אין דירתם מיקרי דירה". ובביאור הגר"א: "יושבי. ירושלמי פ"ק תני אהלין שבמחנה צריכין עירוב שבשיירה א"צ עירוב אבל המפרשים כתבו שהירושלמי משובש וצ"ל כמ"ש בתוספתא פ"ב מה בין שיירה למחנה אלא אהלים שבשיירה צריכין עירוב שבמחנה פטורין מן העירוב ושאר שאין להן אהלים ה"ה (=הרי הם) כשרוין בחצר והיינו מ"ש במתני' ד' דברים פטרו במחנה כו' ודוקא מחנה והיינו כמ"ש בירושלמי שם כמה מחנה עשרה שנאמר עד למחנה גדול כמחנה אהלים פחות מכאן שיירה [=כלומר, המפרשים חולקים על ההלכה בשו"ע, ולשיטתם צריך לפסוק 'יושבי אוהלים או סוכות או שיירה או מחנה שהקיפוהו מחיצה אין מטלטלין מאהל לאהל עד שיערבו כולם. במה דברים אמורים שאין שם עשרה, אבל יש שם עשרה הרי הם פטורין מלערכ'. ופטור מחנה אינו תלוי כלל במלחמה, אלא רק במנין עשרה - יב"מ וע' מגיד משנה³³. ובמשנ"ב כתב:

(ה) 'יושבי אוהלים וכו' - כגון שוכני מדבריות וכדומה... (י) אבל שיירא - אורחת אנשים ההולכות דרך מדבר... (יב) לפי שכולם וכו' - פי' דכיון שאין אותם אוהלים קבועים להם לדירה רק דרך ארעי בשעה שעומדים לפוש מעמידים אוהלים לא מיקרי חילוק דירות וכמו שכולם מעורבים בבית אחד דמי

32. ראה בהמשך שהב"י עצמו הביא סברה זו בהל' נטילת ידיים סי' קנח סעיף ט' בשם הארחות חיים (וגם הדרישה שם ס"ק ג' הביא ארחות חיים זה). גם הגר"א, בהל' נטילת ידיים שם, ביאר את הטור כאן בהל' עירובין מסיבה שהולכי מדברות הם כמו מחנה היוצא למלחמה, כי בשתייהם יש סכנה. וע' להלן בהמשך. וראה בערוך השולחן סעיף ד' שהביא את שתי הביאורים בדעת הטור, וכן פסק להלכה.

33. מלשונו של הגר"א משמע קצת שדעתו נוטה לדעת המפרשים שחלקו על הרמב"ם. אמנם ראה בהמשך שהגר"א מפורש פסק כרמב"ם.

ועיין בכה"ל³⁴. ועיין בביאור הגר"א שהביא בשם מפרשים שחולקים ע"ז ודעתם דאזהלים שבשיירא צריכים עירוב ושכמחנה פטורים מעירוב אך שיירא לא מיקרי רק כשהוא פחות מעשרה ומעשרה ולמעלה נכללים בשם מחנה.

ובביאור הלכה הוסיף: "או מחנה - עיין מ"ב. וכ"ז בשעת שלום אבל בשעה שהיו ישראל יוצאין למלחמה אפילו מלחמת הרשות פטורין מע"ח ואפילו בחזרתן מן המלחמה (פוסקים)".

העולה מן המקובץ, ראשונים פוסקים ואחרונים, כמו שכתב המגיד משנה, שיש שתי שיטות יסוד בחלוקה בין מחנה לשיירה: א. שיטת הרמב"ם שמאהל שכל תכליתו היא להלך בדרך הוא הנקרא שיירה, וכיוון שאין קביעות לאזהלים הוא פטור מעירוב חצרות. לעומת זאת, מחנה אזהלים זמני שיושב במקום אחד, למרות שהוא מחנה אזהלים, הרי האזהלים כמו בתים וחייב בעירוב חצרות. אמנם במחנה היוצא למלחמה הקלו חכמים ופטרו אותו מעירוב חצרות. לשיטה זו אין שום משמעות למספר האנשים שיש במחנה האזהלים לגבי קביעת הגדרתו כשיירה או מחנה. שיטה זו מבוססת על גרסת הירושלמי.

ב. לעומת זאת, יש שיטה שלפיה ההבדל בין שיירה למחנה הוא מספרי. משלושה ועד תשעה (ועד בכלל) זה שיירה, ומעשרה ומעלה זה מחנה. לשיטה זו מעצם הדין שניהם היו צריכים להיות חייבים בעירוב, אלא שבמחנה, עקב מספר האנשים הגדול, הקלו חכמים ופטרו אותו מעירוב. וזאת ללא קשר למטרת המחנה, וללא שום צורך

34. בביאור הלכה (ד"ה אבל שיירא) האריך שהחילוק בין שיירה למחנה אינו כמו שנראה מדברי הרה"מ ששיירה חונה רק ללילה אחד, או לשבת אחד, אבל מחנה חונים 'ימים רבים'. אלא שאפילו אם חונים מספר ימים, אבל תכלית המאהל הוא להמשיך וללכת בדרך, זה נקרא שיירה. "דמחנה פירושו מה שאנו קורין בלשון אשכנזי לאגער, ולא מיירי כלל בחיל שהולך ממקום למקום רק מיירי שחונין במקום אלא שאינן חונין בבתים רק ע"פ השרה כמו שידוע שהחילות של מלך חונין בקיץ ע"פ השרה רק שמעמידן כמו אזהלים ואשמעי' דגם אזהלים של ארעי כאלו ג"כ בכלל בתים המה ושייכא בהו גזירת הוצאה מרשות לרשות וכ"ז בכעין מה שציירתי דעכ"פ חונים בקביעות אבל לא בהולכים בדרך בזה ליכא לחלק כלל בין מחנה לשיירה ובין יום אחד לב' ימים אלא כל שאינם קובעים את עצמם לזמן מרובה בודאי לא גזרו בזה". אמנם מדברי הפרישה כאן, שהובאו למעלה ליד הערה 32, וכן מדברי הגר"א בהל' נט"י שהובאו בהמשך ליד הערה 41 נראה שהפטור של שיירה הוא רק כשלא חונים במקום אלא ללילה אחד, או לשבת. אבל כשחונים יותר מזה הם 'עוברי דרכים', ובהם לא פטרו אפילו מעירובין אלא במקום סכנה, וזה שלא כדברי הביאור הלכה. אמנם מלשון המאירי שהובא לקמן (בטקסט שלפני הערה 57) נראה קצת כדברי הביאור הלכה. ואזהמ"ל בזה. בהמשך דבריו דן בסתירה במחבר בפטור שיירה. ואין לזה השלכות על נושא דיונונו כאן.

שיהיה יוצא למלחמה. לעומת זאת, שיירה שיש בה פחות מעשרה אנשים, לא פטרו מעירוב. כדוגמא לשיטה זו נביא את דברי הרשב"א בעבודת הקודש³⁵: "כבר נתבאר שעירובי חצרות ושיתופי מבואות אינן של תורה, אלא חומר הוא שהחמירו בהן חכמים משום גזירת רשות היחיד ורשות הרבים, ולפיכך הקלו בהן במקצת המקומות ולפיכך אוהלים שבמחנה אין צריכין עירוב וכשיירה צריכין עירוב. איזהו מחנה כל שיש בו עשרה שנאמר (דהי"א יב, כג) 'עד למחנה גדול כמחנה אלוהים' וכמה הוא מחנה אלוהים עשרה, פחות מכאן שיירה". מבואר בדבריו שההבדל בין מחנה לשיירה הוא שבמחנה יש עשרה, 'פחות מכאן שיירה'. ואין שום זכר או רמז שכדי לפטור מחנה בעירובין צריך שיהיה יוצא מלחמה. אדרבא, כל שיירה ההולכת לדרכה שהיא עשרה - זה מחנה!

כל זאת, בניגוד גמור לדעת החזו"א שכדי שיהיה הפטור של 'מחנה' צריך ששני התנאים יתקיימו: גם מחנה יוצא למלחמה וגם שיהיו בו לפחות עשרה אנשים.

ז. מדברי הריטב"א והמאירי נראה שצריך גם 'מחנה יוצא למלחמה' וגם עשרה אנשים

אמנם, הריטב"א³⁶ כתב: "ארבעה דברים התיירו במחנה. פירוש במחנה היוצאת בארץ ישראל למלחמת הרשות, ובירושלמי נחלקו כמה הם מחנה יש שאמרו עשרה ויש

35. בית נתיבות שער ד' אות עח.

36. ספ"ק דעירובין (בהוצ' מוסד הרב קוק הובא דיבור זה במשנה בדף טז, ב). וראה בחזו"א שהסתפק אם יש דין 'מחנה' בחו"ל, ולכאורא דברי הריטב"א ברור מילולו 'בארץ ישראל' (אמנם אפשר שמה שכתב בארץ ישראל זה בגלל העשרה דברים שהתנה יהושע בכניסתם לארץ. וכבר העיר על כך המהדיר של הריטב"א הנ"ל, וציין דבכ"ק פא, ב מבואר דתקנת יהושע אף לחו"ל הוא). אמנם אפשר לדחוק בלשון הריטב"א, שמש"כ 'ובירושלמי... כוונתו שזו שיטה חולקת. אך פשט לשונו ודאי נראה כחזו"א, בעיקר שסיים 'ודעת הפוסקים דהוי בעשרה כיון דבגמ' דילן לא איפליגו בהכי', שנראה ששיטה זו אינה סותרת את 'גמ' דילן, דהיינו את שיטת הבבלי שמדובר במחנה יוצא למלחמה.

בהערות המהדיר הנ"ל לריטב"א כתב (הערה 275): "משמע דהיינו דוקא ביוצאת למלחמה, וכ"כ בפיה"מ להרמב"ם, ובתוס' חולין קה, א ד"ה מים, ריו"נ, מאירי ואו"ז סי' קכח. ומיהו במגיד משנה פ"א מה' עירובין ה"ג כ' דיש מפרשים אפילו שלא במלחמה, וכ"ה בשו"ע סי' קנח ס"ח לענין נט"י ועיי"ש בבאהגר"א סקכ"א שכתב דכ"מ מסתימת הרשב"א והרמב"ן". ומשמע מזה שהרמב"ם ועוד ראשונים נקטו כשיטת הריטב"א שצריך גם מחנה היוצא למלחמה וגם עשרה. אמנם בפיה"מ לרמב"ם, תוס' חולין שם, רבינו יונה סוף עירובין ואו"ז [הל' עירובין] סי' קכח כתבו שמדובר במחנה היוצא למלחמה, אבל לא הזכירו כלל שמחנה צריך עשרה. [במאירי דנתי בהמשך]. כאמור, לשיטה זו הפטור במחנה הוא בגלל היותו יוצא למלחמה, ואינו קשור לכמות האנשים שבמחנה. עוד כתב (הערה 277) על דברי הריטב"א

שאמרו מאה ותני בשם ר' יודא י"ב אלף כמחנה ישראל, ודעת הפוסקים דהוי בעשרה כיון דבגמ' דילן לא איפליגו בהכי". ומדבריו נראה כדעת החזו"א, שיש צורך בשני התנאים: מחנה היוצא למלחמה, ועשרה אנשים.

ברומה לכך כתב המאירי³⁷. אמנם בהמשך³⁸ כתב: "כבר ביארנו במשנה שבמחנה פטורים מלערב עירובי חצרות, הא בשיירא לא הוזכרה", והביא את המחלוקת בין הרמב"ם לבין גדולי הרבנים' אם שיירה פטורה או חייבת. והאריך לתרץ את הירושלמי אף לשיטה ששיירה חייבת בעירוב. אמנם לשיטתו שהגדרת מחנה היא כשיטת החזו"א, לא ברור מה חקר בשיירה. אם השיירה עסוקה בפעילות מלחמתית ויש בה עשרה אנשים, הרי היא מחנה ולא שיירה. כל המשמעות של שיירה שהיא חסרה לפחות אחד מהתנאים המצטברים של מחנה, דהיינו שאין בה עשרה אנשים (אלא ג' עד ט' בלבד), ו/או שאינה עסוקה במלחמה אלא היא בגדר עוברי דרכים. גם במסקנתו כתב: "כהדא דתאני אהלים שבמחנה צריכין עירוב, כגון שקבעו עצמם במקום אחד, אבל אהלים שבשיירא אין מצוים לקבוע עצמם במקום אחד, שאין דרך הולכי דרכים לקבוע עצמם, והילכך אין צריכין עירוב. ומשנתנו הפוטרת במחנה, פירושו כשאין שם אהל קבוע, כגון שאין קובעים עצמם שם, והוא הדין לשיירא, וכן הדברים נראין. ואף גדולי המחברים כתבו בהלכות מלכים ומלחמותיהן כשתנו

"ודעת הפוסקים דהוי בעשרה": "כ"פ הרשב"א בעבוה"ק ש"ד ב (=צוטט למעלה בטקסט הסמוך להערה 35, ומהדיר זה עצמו כבר ציין בהערה 275 שהגר"א כתב ששמעו מסתימת הרשב"א שלא צריך מלחמה - יב"מ), וכן משמע במגיד משנה פ"א מעירובין ה"ג (=וכבר כתב בהערה 275 שהמ"מ כתב דלי"מ אלו מדובר אפילו שלא במלחמה - יב"מ), וע' באור הגר"א סי' שס"ו סק"ו (=צוטט למעלה ליד הערה 33, ומדבריו נראה שס"ל שמי שמצריך עשרה במחנה אינו מדבר במחנה היוצא למלחמה. ובביאור לסי' קנ"ח מבוארת ללא ספק דעת הגר"א שמי שמצריך עשרה אינו מדבר במחנה היוצא למלחמה, כמו שמהדיר זה עצמו כתב בהערה 275, כמצוטט בהערה זו למעלה - יב"מ). והנה ברמב"ם פ"ו מהל' מלכים הי"ג כתב 'ואין מחיצה פחותה מעשרה', וצריך להגיה: 'ואין מחנה וכו', וכ"כ בחזו"א על הרמב"ם, וכן מצאתי ברמב"ם כת"י (שבספרית יהודה מס' 712). והדברים (בלשון המעטה) תמוהים (וכבר רמז על כך הגר"ח צימבליסט ב'עבודת עבודה' פירושו לעבודת הקודש לרשב"א, שער ד', סוף סימן ב'), הרי המקורות שהביא שצריך עשרה מבוארים שלדעה זו לא צריך מחנה מלחמה. ואיך הסיק מכך להגיה ברמב"ם? מפרשי הרמב"ם החל מהרה"מ דרך הפרישה בטור, הב"י ובשו"ע, עד נושאי כליו המג"א, הגר"א והמ"ב ביארו ברמב"ם שמחנה פטור רק כשיוצא למלחמה, וברובם מפורש שאין צורך בעשרה. ובעצם הגרסה ברמב"ם נדון בהמשך.

37. בית הבחירה בפירושו למשנה דף טו, ב. וברומה בחי' המאירי לעירובין בפירושו המשנה: "ד' דברים פטורין במחנה, פי' אידי דתנא שיירה תני מחנה. ופי' בירושלמי שאין מחנה פחות מי'... ואמר שבני מחנה והם היוצאים במלחמה ואפי' במלחמת הרשות פטורין מד' דברים".

38. יז, ב. הציטוט מבית הבחירה, אבל ברומה בחידושי המאירי.

[=דהיינו כתבו שמחנה פטור מלערב - יב"מ]. אם כן דבריו מפורשים שהפטור מעירובין הוא לאו דווקא ב'מחנה יוצא למלחמה', אלא אפילו בעוברי דרכים. ועוד נראה מדבריו שהפטור לאו דווקא כשיש עשרה, אלא אפילו כשאין עשרה. והדברים צ"ע³⁹.

יהיה פירושם של דברי הריטב"א והמאירי אשר יהיה, מדובר בשיטה שלא הובאה כלל בטור ושו"ע ובנושאי כליהם.

ח. פסיקת ההלכה בטור, בשו"ע ובפוסקים שפטור 'מחנה' אינו צריך עשרה

והטור (או"ח קנח, ה) כתב: "במחנה ההולכים למלחמה, פטורים מנט"י ראשונים". בב"י הביא את דברי הארחות חיים (נט"י אות יג) שלמד מזה למי שהיה במדבר או שיש לו סכנה, שאוכל ושותה בלא רחיצה. וכתב שכן נראה ממה שכתב המרדכי (עירובין סי' רד). וכן פסק בשו"ע: "מי שהיה במדבר או במקום סכנה ואין לו מים, פטור מנטילת ידים", ובבאר הגולה ציין מקורו: "משנה ספ"ק דעירובין". ופירש המג"א (שם, יג; הובא במשנ"ב שם, לד): "דדמי להולכים במלחמה. וא"כ משמע דאף דיש מים תוך ד' מילין וכמ"ש הר"ר יונתן בעירובין ספ"ק, וצ"ל הטעם דבמדבר הוי סכנה לחפש אחר מים, עסי' קס"ג"⁴⁰.

ובביאור הגר"א כתב:

מי שהיה כו'. למד מספ"ק דעירובין ד' דברים כו', ואינו מוכרח כמ"ש הר"ר יהונתן שם דוקא מחנה היוצא למלחמה אפי' רשות אבל שיירא ההולכת ממקום למקום לא שדין שיירא בד' דברים אלו כדין יחיד העומד בביתו ע"כ וכמ"ש בגמ' שם וכמ"ש בתוספתא פ"ק דעירובין אהלים שבשיירא חייבין בערוב שבמחנה פטורין מן הערוב ור"ל מחנה היוצאה למלחמה כמ"ש המ"מ פ"א שם [=כלומר, הגר"א מסביר את התוספתא, הגורסת הפוך מהרמב"ם ששיירא חייבת בעירוב ומחנה פטור, שכוונת 'שיירא' זה עוברי דרכים, וכוונת 'מחנה' זה

39. לכאורה נראה מדבריו שכל ההגדרה של 'מחנה' נחוצה רק לעניין גזל עצים ונטילת ידיים וכדומה, אבל לעניין עירוב לא צריך להגדרת 'מחנה' (ראה לעיל הערה 30). אמנם זה לא יתכן, שהרי אמרו 'ד' דברים פטור במחנה', והגדרת 'מחנה' היא לכלל הד'. ובעיקר שבפירושו במשנה כתב: "אבל בעירובי התחומין הרי הן כשאר בני אדם, אלא אם כן (הוצרכו) לגופה של מלחמה אם נתיראו מן האויבים" (וכע"ז בחידושו), משמע שגם מחנה שפטור עירוב מיירי במחנה היוצא למלחמה. בדוחק אפשר לומר שס"ל למאירי שהגדרת 'מחנה' כ'יוצא למלחמה' ו'שיש בו עשרה', אינה הגדרה הלכתית (כלומר, אינה תנאי הלכתי להחלת הפטורים של מחנה, שהרי עירוב פטור גם בשיירא של עוברי דרכים לשיטתו), אלא הגדרה לשונית. אבל זה דוחק גדול. ה"י יאיר עיני בתורתו.

40. ובמחצית השקל פירשו: "במדבר כו' וכמ"ש הרב רבינו יונה גבי הולכים במלחמה".

היוצאת למלחמה. לדברו אין גירסת התוספתא חלוקה על הרמב"ם אלא לגבי דין 'שיירה', דהיינו עוברי דרכים, שלרמב"ם פטור מעירוב ולתוספתא חייב. אבל שתי הגירסאות מסכימות לגבי 'מחנה' שהוא חייב בעירוב, ולא פטור אלא מחנה היוצא למלחמה - יב"מ]. ואף לרמב"ן ורשב"א שלא כתבו למלחמה, מכל מקום כתבו דוקא בעשרה וכמ"ש בירושלמי [והמחבר כתב 'מי שהיה במדבר...'] משמע שמדובר אפי' ביחיד, ולא דווקא בעשרה - יב"מ]. ומ"מ דברי ה"ר יהונתן עיקר [כלומר, ההלכה היא כמו שיטת רבינו יהונתן שאין פטור תלוי במספר האנשים, אלא רק ב'תכלית' המחנה, כלומר שהוא יוצא למלחמה - יב"מ]⁴¹. ואף להרמב"ם שכ' איפכא שבמחנה חייב ובשיירא פטור כגירסת הירושלמי, מכל מקום ס"ל דהולכי דרך חייבין ולא פטור אלא במלחמה וכמ"ש בהל' מלכים... אלא שדעתו דמקום סכנה כמלחמה דמי וכ"כ תוס' בערוכין כ"א ב' ד"ה מוטב וז"ש במדבר או כו'. וז"ש הטור סי' שס"ו הולכי מדברות פטורין מע"ח וזה שלא כמו שהב"י ביאר שם, שהסיבה ש'הולכי מדברות' פטורין, היא שמדובר בדין 'שיירה'. שהרי היה לו לטור לפרש את ההפרש בין מי שחונה רק לזמן קצר למי שחונה לתקופות יותר ארוכות, דהיינו 'מחנה'. לכן מבאר הגר"א שכוונת הטור שם שהפטור של 'הולכי מדברות' מעירוב חצרות הוא לא מצד 'שיירה', אלא מצד 'מחנה היוצא למלחמה'⁴². - יב"מ] דלא כב"י שנדחק שם לפ' דוקא שיירא ע"ש. וזהו שכתב מדברות [=כלומר זה מה שכתב הטור בסיומן שס"ו 'הולכי מדברות', ולא כתב 'עוברי דרכים' - יב"מ].

דברי הטור והשו"ע ונושאי כליהם מבוארים שלשיטה ש'מחנה' הינו דווקא 'היוצא למלחמה', ואין צורך שיהיה במחנה עשרה אנשים, אלא שיהיה 'מחנה יוצא למלחמה', והוא הדין בכל מי שבסכנה, ולכן אפילו "מי שהיה במדבר או במקום סכנה ואין לו מים" (כלשון השו"ע), כלומר אדם יחיד, פטור מנטילת ידיים מכוח 'ד' דברים שפטרו במחנה'.

ט. ד' דברים פטרו במחנה' בגלל הסכנה, ואין צורך שיהיה 'מלחמת כל ישראל ע"פ מלך וסנהדרין'

התנאי הראשון לדעת החזו"א לדין 'מחנה' הוא: "שתהא מלחמת ישראל כדכתיב דברים כג, י 'כי תצא מחנה על אויבך וגו' והיינו הוצאת ישראל למלחמה"⁴³. אמנם,

41. בשונה מהמשתמע מדבריו בהל' עירובין, ע' לעיל הערה 33.

42. כבר קדמו הפרישה בהל' עירובין. בכך חזר בו הגר"א גם מפירוש שלו עצמו בהל' עירובין, כפי שהובא למעלה. פירשתי בקיצור, וכע"ז בדמשק אליעזר.

43. הנה החזו"א כתב: "במלחמת כל ישראל, מלחמת מצוה או רשות ע"פ מלך וסנהדרין, אבל גייס העומד על עיר ובני העיר יוצאין להדפס ולהציל, אף שמלחמתן מלחמת מצוה, מ"מ

דעת הארחות חיים⁴⁴ שהפטור של 'מחנה' הוא בכל מקום סכנה, ושייך אפילו באדם יחידי או קבוצת אנשים שעוברת במקום סכנה, ולא דווקא במלחמה, ק"ו שלא במלחמה של כלל ישראל. ולדעת הפרישה⁴⁵ והגר"א⁴⁶ זו אף דעת הטור, וכך גם פסק מפורש בשו"ע⁴⁷ וכך גם פסקו המג"א, הגר"א, שו"ע הרב⁴⁸, הערוך השולחן⁴⁹ והמשנ"ב⁵⁰. זאת ועוד, כאמור לעיל דעת המגיד משנה, הגר"א ועוד, שלהרבה

אינן בכלל פטור מחנה. משמע מדבריו שצריך גם מלך וגם סנהדרין. אמנם בהמשך דבריו כתב: "אבל שפיר י"ל דאין דין מחנה אלא במלחמת כל ישראל ע"פ מלך ושופט שברור, או ע"פ סנהדרין במלחמת רשות", משמע מדבריו שבמלחמת רשות צריך סנהדרין, אבל במלחמת מצווה מספיק מלך או 'שופט שברור'. וע' משפט כהן סי' קמ"ד שבדברים הנוגעים להנהגת הכלל יש דין מלך לכל הנהגה של האומה, כולל ממשלה בימינו. וראה גם 'משיב מלחמה' שער א' סימן ג (כרך א' עמ' ק"י-קל"ח); ושער ד' עמ' קמ"ו-קמ"ח. וראה גם תשובת הגרי"ש אלישיב זצ"ל, פורסם כנספח לספרו של הרב שילת 'באורין דאשא' (עמ' 90-92) ובהערה 14 שם | הרב שילת אמר לי שהגרי"ש אלישיב זצ"ל אמר לו על דברי החזו"א שהביא שם בסוף מכתבו, וכתב: "מה גם שלפי דעת החזו"א... אינן אלא במלחמות כל ישראל...". - 'אע"פ שאיני סובר כמותו בדבר זה'. אמנם לא ראיתי לנכון להרחיב בשאלה זו במאמר זה, כיוון שכפי שהוכחתי ברור מדברי הפוסקים שלא צריך בכלל מלחמה של כל ישראל, וה'פטור במחנה' הוא אפי' ביחיד הנמצא במקום סכנה.

44. הובא בב"י וב"ח סימן קנח. כל השיטות שלהלן צוטטו ובוארו למעלה בדיון הקודם בתנאי של החזו"א שכדי שיהיה מחנה צריך עשרה אנשים.

45. בסימן שסו.

46. בסימן קנח.

47. בסימן קנח.

48. בסי' קנח סעיף יד כתב: "מי שהוא במדבר או במקום סכנה ואין לו מים ומפחד לחזור אחריהם פטור מנט"י (וא"צ למנוע מלאכול אע"פ שלא יסתכן בתעניתו עד שייבאו לו מים, או שיש לו אוכל ד"א (=דבר אחר, חוץ מהפת, וממילא לא צריך להתענות ולא יסתכן - יב"מ), שאין צריך נט"י לפי שבמקום סכנה לא גזרו כלל על נט"י. וכן כשהיו יוצאים במחנה למלחמה היו פטורים מנט"י" ועל הדין האחרון לגבי מחנה מלחמה ציין (אות נד) "משנה ספ"ק דעירובין יז, א". וראה גם בסימן שס"ו סעיף ב' שפסק כרמב"ם ע"פ פירוש הרה"מ. (ומה שכתב באות ו' 'עסי' שס"ג וצע"ג', ראה בביאור הלכה מה שפירש בזה).

49. סי' קנח הלכה י"ד. ומשם אף מוכח שלדעתו הפטור הוא גם ביחיד, ולא צריך עשרה.

50. בסימן קנח ס"ק ל"ד הביא את דברי המג"א (והגר"א) דהפטור מנט"י במדבר הוא כי הוי סכנה. וראה למעלה בטקסט שאחרי הערה 34 ציטטתי את הביאור הלכה בסי' שס"ו: "וכי"ז בשעת שלום אבל בשעה שהיו ישראל יוצאין למלחמה אפילו מלחמת הרשות פטורין מע"ח". כוונתו מבוארת שבזה"ז (=בזמנו) ישראל לא יוצאין למלחמות. אמנם את לשונו היה מקום לבאר שכוונתו דווקא במלחמה של כל ישראל. אמנם דבריו במ"ב כאן מבוארים שלדעתו הפטור במחנה הוא בכל סכנה, גם של יחיד או יחידים, וממילא לא צריך מלחמה של כלל ישראל.

ראשונים הפטור הוא כשיש עשרה אנשים, ולא הזכירו כלל שצריך שיהיו במלחמה בכלל, ודאי שלא במלחמה של כלל ישראל. א"כ לא רק שלא מצאנו בשום ראשון, פוסק או אחרון עד החזו"א רמז לתנאי זה שיהיה מלחמת כל ישראל, הרי מפורשים דברי רוב הראשונים, הטוש"ע והפוסקים בהפך משיטה זו⁵¹.

י. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (מלכים ו, יג) לא כתב מפורש שמדובר ב'מחנה היוצא למלחמה'. אמנם כבר הבאנו שהמגיד משנה⁵² ובעקבותיו הב"י והאחרונים פירשו שמדובר ב'מחנה היוצא למלחמה', וכן נראה מההקשר בפ"ו בהל' מלכים שמדבר בענייני מלחמה, וזהו בגדר 'דבר הלמד מעניינו'. ומכל מקום אין התייחסות למספר האנשים הנמצאים במחנה.

אמנם, ברמב"ם מהדורת פרנקל הדפיסו: "והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים כדי שתהיה רשות יחיד כמו שנתבאר בהלכות שבת. ואין מחנה פחותה מעשרה". ובילקוט שינויי נוסחאות⁵³ כתבו: "ואין מחנה פחותה מעשרה כ"ה בכתבי

51. "ראיית" החזון איש מהפוסק בתורה אינה צריכה לפנים, שהרי מקראות רבות אף בתורה, ק"ו בנ"ד, ש'מחנה' אינו מחנה ישראל כלל. רק לדוגמא (שמות יד, כ) "מחנה מצרים", בתהילים כז, ג "אם תחנה עלי מחנה", ועוד רבים.

52. בהל' עירובין, הובא ובואר לעיל ליד הערה 31, ע"ש. וראה שם הערה 30 שמהרמ"ך נראה שסבר שהרמב"ם מדבר בכל מחנה, אפילו לא יוצא למלחמה. וע' במה שצוין שם.

53. נציין שבמבוא מוזכרים 5 כתבי יד תימנים, אמנם מופיע שם "בפרקים האחרונים של הלכות מלכים (ששם חסרו לנו כתה"י הנ"ל) בדקנו עוד מספר כתבי ידות שצילומיהם נמצאים בספריה הלאומית בירושלים". אינני יודע איפה בדיוק נגמרו כתבי היד התימנים השונים, וכמה מהם לא כוללים את סוף פ"ו מהל' מלכים, וחבל שהמהדירים לא פירטו פרט זה. ראוי להדגיש שמקובל (ואף מהדירי רמב"ם פרנקל ציינו זאת) שמהדורות תימן הם מהדורה קמא של הרמב"ם.

במבוא ל'ילקוט', בפרק ד' דרכנו בהבאת שינויי הנוסחאות' כתבו המהדירים: "בפנים הספר כתבנו את הנוסח שנראה עיקר לעניות דעתנו אחרי בדיקה יסודית... אך נמענו בדרך כלל מלקבוע בפנים שינוי נוסח משמעותי שאינו מצוי באחד מספרי הדפוס. רק בדברים שאינם אלא צורות לשון דקדוקיות הלכנו גם אחר ספרי תימן". דברים דומים נכתבו במבואות בספרים אחרים של הרמב"ם, כגון זמנים (שהיה הכרך הראשון שיצא במהדורה זו). (יצוין שבספרים 'מדע' ו'אהבה' בהם נמצא לפני לומדי התורה כ"י אוקספורד החתום בסופו בחתימת יד הרמב"ם עצמו שהוגה מתוך ספרו, שמו בפנים את נוסח ספר החתום). מעניין שדווקא בהלכה זו ראו המהדירים לסטות מגישתם העקרונית, ולהגיה בפנים הספר ע"פ כת"י נוסח השונה מהותית והלכתית מנוסח כל הדפוסים, ומנוסח שהיה לפני כל נושאי כלי הרמב"ם (כולל המגדל עז, המ"מ והרדב"ז) והפוסקים. לצערי אין זה המקרה היחיד שמהדורה נפלאה זו של הרמב"ם נפגמת עקב שיקולים שהינם לא הלכתיים ולא מחקריים.

יד תימנים ובכ"י מינכן (=כ"י צובא, הקרוב בנוסחאותיו לכתבי יד תימניים - יב"מ). וכן הגיה החזו"א וציין לירושלמי עירובין ספ"ק (יב, ב), וע' מ"מ הל' עירובין פ"א ה"ג שמחנה נקרא כל שיש בו עשרה, ולא הזכיר שכן הוא גם בדברי רבינו. בכתבי יד ספרדים (=ספרית פריז וותיקן - יב"מ) ובכ"א"ג (=כ"י קויפמן בספרית בודפשט), ובמגדל עז [נולד כנראה בד' אלפים מ"ז, כלומר פעל כמאה שנים לאחר הרמב"ם; ידוע⁵⁴ שדייק היטב בגירסאות הרמב"ם ע"פ כתבי יד עתיקים - יב"מ] {וממנו ברדב"ז} 'ואין מחיצה פחותה מעשרה טפחים'. בכ"י אוקספורד ובכ"א"ב [=בכתב יד אוקספורד עם הגהות מיימוניות ובכתב יד קמברידג' עם הגהות מיימוניות, שהוא כתב יד עתיק מאוד - יב"מ] ובדפוסים: 'ואין מחיצה פחותה מעשרה"', ע"כ.

מה שכתבו שהמגיד משנה כתב שמחנה נקרא כל שיש בו עשרה, ולא הזכיר שכן הוא גם בדברי רבינו, הינו יותר מלשון המעטה. ראשית, המגיד משנה⁵⁵ לא כתב 'שמחנה נקרא כל שיש בו עשרה', אלא כתב 'אבל המפרשים כתבו' זאת כשיטה החולקת על הרמב"ם. לא רק שלא הזכיר, אלא כתב במפורש שרמב"ם לא פירש את ההפרש בין שיירה למחנה לגבי מספר האנשים, אלא לגבי קביעות במקום. ושלרמב"ם מחנה חייב בעירוב אא"כ הוא יוצא למלחמה, ולכן טעם הפטור בהל' מלכים הוא כי המחנה יוצא למלחמה. אילו ראה המגיד משנה גירסה ברמב"ם ש'מחנה' זה רק עשרה, כמו שהגיהו בדבריו כאן בהל' מלכים, היו צריכים המגיד משנה וכל הראשונים ששאלו סתירה בין דברי הרמב"ם בהל' עירובין לדבריו בהל' מלכים לתרץ שבהל' עירובין חייב מחנה בעירוב כי מדובר כשאין בו עשרה אנשים. אבל בהל' מלכים פטר מעירוב כי כמו

בשנים האחרונות יצאו מספר מהדורות חדשות של הרמב"ם. ביניהן מהדורת הרב קאפח וצ"ל, שהדפיס "ואין מחנה" כנוסח תימן וציין שכן הוא בכל כתי"י שלפניו, וכן ספרים נוספים שיצאו בהשראת נוסח הרב קאפח וע"פ נוסחאות תימן. מהדירים אלו אמנם כתבו שהם מוציאים לפי נוסח תימן, אבל חלקם לא ציינו אפילו שנוסח זה שונה מכל הדפוסים וממה שהיה לפני הראשונים וכל נושאי כלי הרמב"ם והפוסקים.

גם בספר שופטים במהדורת 'רמב"ם מדוייק', המבוססת על מה שבפרנקל מכונה כ"י"מ', שהוא כתב יד צובא, אשר לדעת המהדיר (הרב יצחק שילת שליט"א) הוא הנאמן שבכתבי יד, הדפיס נוסח 'ואין מחנה' כנוסחת כתב היד אותו ההדיר, וזאת (כנראה עקב טעות) ללא הערה המציינת את השוני מהמקובל.

54. רבי שם טוב בן אברהם אבן גאון ביקר בארץ ישראל (כמו שכתב בעצמו בפ"ז ה"ז מהל' לולב, והביאו החיד"א ב'שם גדולים' מערכת ספרים אות מ' ואות לה), שם מצא ספר מוגה ומדויק בחתימתו של הרמב"ם עצמו, והביאו כמה פעמים בספר 'מגדל עז'. ראה אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל בעריכת ד"ר הרב ראובן מרגליות (ח"ד עמ' 1312-1310).

55. דברי הרמב"ם ודברי הרה"מ צוטטו ובווארו בטקסט שבין הערות 52-54, וראה גם בהערות הנ"ל.

שהרמב"ם עצמו פירש בהל' מלכים, מדובר כשיש עשרה אנשים ויותר⁵⁶. כאמור, מוכח מכך שלא רק שהרב המגיד 'לא הזכיר', אלא ברור שהרב המגיד וסיעתו לא ראה גרסה כזו ברמב"ם, והביא אותה כשיטה החולקת על הרמב"ם.

אין להכחיש שיש מחלוקת בין הנוסחאות בדעת הרמב"ם⁵⁷. מחד יש כת"י תימניים וכת"י צובא שהם מאוד אמינים הגורסים 'ואין מחנה'. מאידך יש כתבי יד עתיקים ואמינים, ובעיקר הנוסח של כל נושאי כלי הרמב"ם (וכנראה גם הראשונים), החל במגדל עוז שכאמור, דקדק הרבה בנוסחאות הרמב"ם, והיה קרוב לזמנו, שגרסו 'ואין מחיצה' (ובמגדל עוז וכמה כת"י 'פחות מעשרה טפחים'). לפי שיטת החזון איש אין גם סתירה בין הלכה זו להלכה בהל' עירובין שמחנה חייב בעירוב. כי לדעתו כל מחנה, אפילו יש בו יותר מעשרה חייב בעירוב, אא"כ בנוסף על מספר המינימום של עשרה הוא גם 'מחנה יוצא מלחמה'. על כן בהל' עירובין, כאשר הרמב"ם דיבר ב'מחנה שאינו יוצא למלחמה' (כמו שגם המגיד משנה כתב), פסק ש'מחנה' חייב

56. ואל תאמר שלא יכלו לומר כן ברמב"ם, כי הרי הגדרת 'מחנה' הוא עשרה אנשים, ולכן גם מחנה בהל' עירובין הוא בודאי עשרה אנשים. כי הרי כולם הסכימו שהגדרת 'מחנה' שבמשנה סובר הרמב"ם שהוא 'יוצא למלחמה', ובהל' עירובין תירץ הרה"מ ואחרים שמדובר במחנה שאינו יוצא למלחמה. והרי בהל' מלכים הרמב"ם לא כתב מפורש שמדובר במחנה היוצא למלחמה, רק הוא בגדר 'דבר הלמד מעניינו' כמו שכתבנו. ק"ו שיכלו לתרץ כך לגבי 'עשרה', אילו גרסו ברמב"ם בהל' מלכים שכתב כך בפירושו!

57. אפשר שהיה כתוב רק האות "מ" והיו שפיענחו את זה כ'מחיצה' והיו שפיענחו כ'מחנה'. אמנם לגרסא 'פחות מעשרה טפחים' שהייתה לפני המגדל עוז זה בלתי אפשרי (אא"כ התיבה 'טפחים' נוספה כפירושו, או שהתיבה הושמטה כאשר לא היה לה שום משמעות לגבי 'מחנה פחות מעשרה'). כמו כן התיבה 'מחצה' נכתבת בהרבה כת"י ללא י', וקל להחליף צ' בנ' ולהפך. אפשר גם שהייתה מהדורה קמא של הרמב"ם שסבר כתוספתא שמחנה פטור ושיירה חייבת, וכך היה גם בהל' עירובין, ולפי"ז בהל' מלכים כתב ש'אין מחנה פחות מעשרה', ובאמת לא ציין שדווקא מחנה היוצא למלחמה. ואז חזר בו ותיקן במהדורה בתרא בהל' עירובין כגרסת הירושלמי ששיירה פטורה ומחנה חייב, ואז הגיה ותיקן גם בהל' מלכים 'ואין מחיצה...'. (אך לא הוסיף מפורש שמדובר רק במחנה היוצא למלחמה, וסמך על עניין הפרק שמדבר במלחמה). ובכתי"ת ועוד בהל' מלכים נשאר נוסח מהדורה קמא. (אך לומר שמהדורה בתרא תיקן הרמב"ם 'מחנה' כשיטת התוספתא א"א, שלא מצאנו שום נוסח או כתב יד אחר בהל' עירובין, וא"כ היה צריך לתקן גם בהל' עירובין). בכל אופן שערי השערות לא ננעלו, וקשה להכריע איך נוצרו שני הנוסחאות. מה שברור, כפי שכתבתי למעלה, שהנוסח 'ואין מחיצה' הוא הנוסח שהיה לפני כל פוסקי ההלכה והוא הנוסח שנפסק להלכה בשו"ע וכל הפוסקים.

בעירוב, ולא חילק בין יש בו עשרה לאין בו עשרה, כיוון שבכל מקרה חייב בעירוב⁵⁸. אבל בהל' מלכים, ש'דבר הלמד מעניינו' שמדובר במחנה היוצא למלחמה, פירש הרמב"ם שתנאי הפטור הוא שיהיה במחנה עשרה. אולם דווקא מכך ראייה שמפרשי הרמב"ם והפוסקים כולם לא פירשו כדבריו, מוכח שנוסחתם ברמב"ם הייתה כמו בדפוסים, ולא כמו בכת"י כל שהם. וידועים דברי החזו"א עצמו⁵⁹ 'אין הדין משתנה מחמת כ"י חדשים שמדפיסים עכשיו, ואין יכולים להכריע על פיהם במחלוקת'.

יא. סיכום

החזו"א חידש מספר הלכות מכוח סתירה בין המשנה בפ"ב דר"ה ובפ"ד מעירובין וסוגיית הגמ' שם ש'כל היוצאין ברשות (כולל היוצאים להציל) נותנין להם אלפיים אמה לכל רוח', לבין שיטות הראשונים שאין תחומין כלל מהתורה, ולכן המשנה בסוף פ"א דעירובין התירה למי שבמחנה היוצא למלחמה להלך 'ואפילו של של פרסאות'. מכוח קושיה זו קבע החזו"א:

א. לא התירו במחנה, גם לראשונים אלו, אלא ללכת ד' אלפים אמה לאיזה רוח שיבחרו, כאילו הניחו עירוב תחומין, ולא מעבר לזה. ב. אין דין מחנה אלא במחנה היוצא למלחמת כל ישראל, ע"פ מלך (או שופט) וסנהדרין. ג. גם במלחמת כל ישראל אין הפטור תקף אלא למחנה הכולל לפחות עשרה יהודים.

הראנו שבעצם אין בחידושי הדין של החזו"א כדי לתרץ את הקושיא שהקשה. הצענו תירוץ אחר, שכמעט מוכח מלשון הסוגיות, והוא שהפטור שפטרו תחומין במחנה⁶⁰ הוא רק לחיילים שבכניסת השבת היו במחנה, ולכן הקלו חכמים בגלל סכנת

58. אמנם מהרמב"ם בהל' עירובין נראה שמחנה חמור בשיירה, ומקורו בירושלמי. ואם נאמר שבהלכות מלכים כתב שבעשרה יש להקל, יצא שהבנתו בירושלמי היא הפוכה מהבנתו בהלכות עירובין. ועוד, שבהלכות עירובין חילק בין מחנה לשיירה בחלוקה תכליתית וכמו שהתבאר, ולא בחלוקה מספרית.

59. ערלה יז, א במהדורה הישנה; ובמהדורה החדשה הל' כלאים א, א ויו"ד קנ, ח. הציטוט למעלה הוא מתוך האנציקלופדיה תלמודית (כרך ט' עמ' שמד-שמה). אמנם ניתן לומר שכוונתו רק לגבי הכרעה ברוב, שכתב שם: "ומלבד שאין כאן כח רוב בעצם, אין הרוב ידוע, כי הרבה חכמים היו שלא באו דבריהם על ספר, והרבה שספריהם לא הגיעו לידנו (ולכן אין הדין משתנה כאשר מדפיסים כתבי יד חדשים ונהפך הרוב למיעוט)". וראה גם דבריו באו"ח סימן לט (קונטרס השיעורים) אות ו' תחילת ד"ה 'אח"כ ראיתי'. והשווה שערי יושר שער ה' פרק יא. וראה ש.ז. הבלין, על המהדורות החדשות של ספרי הקדמונים, בתוך "ספרי ראשונים - רשימה ביבליוגרפית" בעריכת ישראל-תא-שמע, הוצאת הספריה שע"י ישיבת 'מרכז הרב', ירושלים, אלול תשכ"ז, עמ' 25-26.

60. נראה שהדין נכון לא רק בעירובי תחומין, אלא גם בעירובי חצרות. כלומר אנשים שבכניסת השבת היה במקום קבע, ובשבת הוקפצו למשימה בטחונת, ובסיום המשימה נכנסו למחנה

המלחמה ולא תיקנו להם חכמים כלל תחום (כמו שלא תיקנו לדבר שנייד ואינו קבוע במקומו בכניסת השבת, כמו מעיינות הזורמים ונחלים). ואילו מי שהיה במקום שבו חלו עליו דיני תחומין, ויצא מתחומו בשבת ברשות, תיקן לו ר"ג הזקן אלפיים אמה לכל רוח, אבל יש לו תחומין.

מתירוף זה יוצא הלכה חשובה. אין להפעיל את הדין של 'פטור במחנה' לגבי תחומין ביחידה צבאית שהוקפצה בשבת מתוך מחנה קבע או יישוב קבע לפעילות מבצעית ובסיום הפעילות מצאה את עצמה בשטח, משום שהדין נכון אך ורק ביחידה שבכניסת השבת הייתה ב'מחנה' יוצא מלחמה.

הראנו גם שאמנם יש למצוא מקור לשיטת החזו"א שצריך שני תנאים בלשונות הריטב"א והמאירי, ואף יש נוסחה כזו ברמב"ם במספר כת"י. אולם ברוב הראשונים, בנו"כ הרמב"ם, בטור ובשו"ע ובנו"כ ראו נוסחה אחרת ברמב"ם שמספיק רק 'מחנה יוצא מלחמה' ואין חשיבות כלל למספר האנשים. לדעתם, הראשונים שהגדירו 'מחנה' כמקום שיש בו לפחות עשרה אנשים סוברים שאין צורך שיהיה מחנה יוצא מלחמה. א"כ להלכה נחלקו הראשונים האם הפטור ב'מחנה' הוא בכל מחנה שיש בו לפחות עשרה אנשים, ואפילו אינו בפעילות ביטחונית או במקום סכנה. או שה'פטור' ב'מחנה' הוא רק במחנה ש'יוצא מלחמה'.

זאת ועוד, הארחות חיים כתב שלא דווקא מלחמה, אלא כל סכנה אפילו ליחיד שהולך במדבר. לדעת הסמ"ע בפרישה כך פסק הטור. בכל מקרה הביא את הארחות חיים להלכה, ופסק כמותו בהלכות נטילת ידים, וכן פסקו המג"א, הגר"א, שו"ע הרב, ערוך השולחן והמשנ"ב. מכך שהחילו פטור 'מחנה' גם על 'מי שהיה במדבר או במקום סכנה' רואים שלא צריך 'מלחמת כל ישראל' ולא צריך עשרה, שהרי התירו אפילו באחד.

יב. שיטת החזו"א בכללי הוראה

כתב החזו"א:

והנה במקום דנחלקו הפוסקים, אם רוב הפוסקים מסכימים לדעת אחת, אין סומכין על היחיד אף בשעת הדחק, דזה מקרי אתמר הלכתא, וכל שכן כשאין פלוגתא באחרונים, וכגון שנחלקו בדורו של הרמב"ם והסכימו הרא"ש והר"ן

אוהלים מגודר, לא חל עליהם פטור מעירוב חצרות במחנה. על כן, אם המחנה מתחייב בעירוב חצרות מסיבה כל שהיא, אין הם רשאים לטלטל בלא עירוב חצרות. כמובן שלגבי היתר גזל עצים, ופטור מנטילת ידיים ודמאי, לא שייך 'שבת' וכניסת השבת. אבל ע' בירושלמי ספ"ק דעירובין, שהובא למעלה בטקסט שאחרי הערה 29, לגבי דמאי שהוכנס לעיר ויצא ממנו.

לדעת אחד מהם, או שהכריע השו"ע והאחרונים לדעת אחת, זה מקרי אתמר הלכתא⁶¹.

אם כן, איתמר הלכתא שלא כריטב"א וכמאירי וכנוסחת תימן ברמב"ם, ודלא כחזו"א. ובעיקר שמה שכתב בדבריו⁶² להצריך את כל התנאים הנ"ל למחנה, הוא גם לגבי מצות יד', שהיא ממש מצוות עשה דאורייתא⁶³, שלא יהיה צורך לשים יד' מחוץ למחנה אם לא מתקיימים בו התנאים הנ"ל. וכבר כתב החזו"א (בעניין אחר): "מה שכתבתי אינו אלא להחמיר, אבל במקום ששיעור רבותינו האחרונים ז"ל הוא לקולא בדאורייתא, ראוי להיות מיראי הוראה ולהחמיר"⁶⁴. והאיך נקל כנגד דברי רוב הראשונים והאחרונים, כנגד פסק השו"ע, הסמ"ע בפרישה, הגר"א, שו"ע הרב, ערוך השולחן והמ"ב בספיקא דאורייתא? ואמנם גם לדרכנו יוצאת קולא, אך היא בהלכות עירוב תחומין שהוא מדרבנן.

יג. הלכה למעשה בדין תחומין במחנה

להלכה למעשה:

א. אין הדין של יד' דברים פטרו במחנה' אלא למי שהיה בכניסת השבת במחנה ארעי לצורך פעילות ביטחונית⁶⁵.

61. שביעית סי' כג; יו"ד סי' ק"ג אות ד'. וע"ש עוד שכתב: "ובימים אחרונים שספרים מיוחדים של רבותינו לקחו חלק העיקרי של מסירת התורה לדורות הנוכחות, כמו רי"ף, רא"ש, רמב"ם, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, מ"מ, מרדכי, פרש"י ותוספות, הם היו הרבנים המובהקים של הדורות".
62. בהל' עירובין קיד, צוטט בריש המאמר. ובעניין זה ראה גם הלכות מדינה, ח"ב, עמ' נ"ב-נ"ח; תשובת הגרי"ש אלישיב זצ"ל, צוין לעיל הערה 63.
63. ראה רמב"ם הל' מלכים פ"ו הי"ד-ט"ו.
64. או"ח סי' לט (קונטרס השיעורים) סוף סקי"ד.
65. כפי שתירצנו למעלה (בפרק ד') את הסתירה מהמשנה בפ"ב דר"ה ובפ"ד דעירובין לשיטות הראשונים שכל תחומין דרבנן והתירו להלך 'במחנה יוצא למלחמה' אף י"ב מיל ואף מעבר לכך. וזה שלא כדברי ה'משיב מלחמה' שער ב' סימן יד (עמ' רכז-רלו, עמ' רל"א, ובמסקנות בעמ' רלה אות ח) וסימן טו (עמ' רלו-רמב, ובמסקנות עמ' רמא אות ב). וראה עוד במשיב מלחמה (עמ' קנד-קנו) שכתב שגם למוצבים קבועים המשמשים לביטחון שוטף (כלומר לפעילות מלחמתית שיש בה סכנה) יש דין 'מחנה', למרות שהוא מתקן קבוע. אף שמצד סיבת הדין של 'מחנה', שהקלו במקום סכנה, הדברים מסתברים מאוד; הרי מצד 'דרך' התקנה, שנראה שתיקנו שיהיה ל'מחנה' דין דבר שנייד בכניסת השבת, וכמש"כ למעלה (בפרק ד'), הרי נראה שקשה שיהיה אותו דין גם למתקן קבע, למרות שהוא עסוק בפעילות ביטחונית ויש בו סכנה. אמנם עניין הסכנה מפורש בירושלמי 'חזורין בצפירה', ונפסק בשו"ע, וכן בטור לדעת הפרישה והגר"א. לעומת זאת, עניין ה'נייד' הוא סברה

ב. אולם מי שבכניסת השבת היה ביישוב עירוני או במחנה קבע, ו'הוקפץ' בשבת לפעילות ביטחוניית, ולאחר שהסתיימה חונה בשטח - עליו חלה תקנת ר"ג הזקן שכיון שיצא ברשות (וק"ו יצא להציל) יש לו אלפיים אמה לכל רוח. לכן אם גברה יד ישראל, ואין שום סכנה בהישארות בשטח, אסור לו לחזור למקומו, אא"כ אלפיים האמה מגיעים לתוך תחומו הקודם.

ג. מי שהיה ב'מחנה יוצא למלחמה' בכניסת השבת, לא תיקנו לו חז"ל בכלל 'תחום', ורשאי להלך לכל כיוון עד י"ב מיל. זאת גם אם במחנה היה מספר קטן של אנשים, כגון תצפית שיש בה 2-3 אנשים, ואפילו אדם בודד⁶⁶. אבל מעבר ל"ב מיל הוא ספיקא דאורייתא אם תחומין מ"ב מיל ומעלה הם דאורייתא או לא, והשו"ע פסק להחמיר בכך⁶⁷.

שכתבתי, ואינו מפורש בפוסקים. ועל כן נראה בודאי שיש להקל כדעת הגר"ש גורן זצ"ל בזה. בעיקר שמדובר בספיקא דרבנן שהלכה כדברי המיקל.

66. כפי שהוכחנו למעלה (פרק ט') משיטת הטור והשו"ע ושאר הפוסקים, שכתבו דין זה אף ביחיד 'שהיה הולך במדבר או במקום סכנה'. אולם ראה 'משיב מלחמה', שער א' סימן ד' עמ' קנו-קנט.

67. או"ח סי' ת"ד, וע"ש ברמ"א. וראה במשנ"ב שם, ז: "ר"ל להפוסקים דנקטי להלכה כהירושלמי דחוץ ל"ב מיל הוא דאורייתא וילפינן זאת מקרא דאל יצא איש ממקומו ביום השביעי ומקום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל. ומדברי המחבר שכתב ומה שיהיה דרבנן וכו' משמע שמצדד כן להלכה להחמיר ביבשה בחוץ ל"ב מיל אפילו בלמעלה מעשרה שהוא ספק דאורייתא ובביאור הגר"א נוטה דעתו להפוסקים דלעולם הוא דרבנן". וראה גם בביאור הלכה שם, ד"ה 'הואיל ואין בימים ונהרות' שהביא בשם הגרעק"א ושו"ע הרב שאף לשיטה זו, מ"מ בכרמלית אין רה"ר דאורייתא אפי' ב"ב מיל. ולפי"ז בימנו שלא שכיח רה"ר דאורייתא אין כלל דין תחומין דאורייתא. והביאור הלכה שם מפסק בזה, ע"ש. ואין מאמר זה המקום להרחיב בכך.

ואף שלרוב הדעות ש"ב מיל דאורייתא לא התירו תחומין כלל במחנה, אפילו לא של אלפיים אמה, ראה לעיל בהערות 11-12 ובטקסט שביניהם. אמנם בחי' המאירי ספ"ק דעירובין כתב שלמ"ד תחומין עד י"ב מיל דרבנן, ותחומין מ"ב מיל ומעלה דאורייתא: "ולשיטה זו בני מחנה פטורין מלערב עיקר תחומין אלפים אמה ועד ג' פרסאות, הא מג' פרסאות ולמעלה חייבין לערב". אמנם המאירי יחיד בשיטתו זו. בכל אופן התרנו להלך בתוך י"ב מיל, כי אנו לא מכריעים להלכה ש"ב מיל דאורייתא, אלא רק מחמירים מספק, כיוון שמחלוקת ראשונים, והשו"ע לא הכריע ומשמע שפסק להחמיר בספיקא דאורייתא. אבל עד י"ב מיל, שהפוסקים הכריעו שאינו אלא דרבנן, שוב הוא ספיקא דרבנן, ובו פסקינן להקל. וכמו (שהמחבר ו) הרמ"א הקלו בתוך י"ב מיל לגבי תחומין למעלה מעשרה.

(וראה שמירת שבת כהלכתה (מהדורה שנייה; מ', עא) שכתב להתיר חזרת אחות המלווה חולה או יולדת לביה"ח כשאין לה איפה להיות עד י"ב מיל, משום מכשילן לע"ל. אבל מ"ב מיל והלאה לא התיר, מצד ספיקא דאורייתא לדעת הרמב"ם וסיעתו. אמנם ראה מהדורה

ד. לא רק מי שהיה ב'מחנה יוצא למלחמה', אלא כל מי שהיה בכניסת השבת במקום ארעי ובו יש משום סכנה, כגון חנייה במדבר וכדומה, לא תיקנו לו חז"ל תחומין, ורשאי להלך כמבואר בסעיף ג.

ה. אנשים הנמצאים בחניון ארעי, כגון מחנה תנועת נוער (שאינו במתקן קבוע), או חופשה כשחונים באוהלים ("קמפינג"); אם יש בחנייה יותר מעשרה אנשים הרבה פוסקים פסקו שיש להם דין 'מחנה' לגבי שאין להם תחומין, אף שלא נמצאים במקום סכנה. אולם נראה, שאף שמדובר בספיקא דרבנן (כל עוד שלא יוצא מי"ב מיל), כיוון שהשו"ע והפוסקים לא הביאו דעה זו להלכה, אין להקל, ואין להם אלא אלפיים אמה לכל רוח⁶⁸.

ו. אנשים ההולכים בדרך שאין בה סכנה כלל, והקימו מחנה אוהלים רק לצורך חניית השבת וביום א' ימשיכו בדרך, והקיפו את כל המחנה במחיצה כדין, לדעת הרמב"ם והשו"ע פטורין מהנחת עירוב חצרות. אמנם יש מהאחרונים⁶⁹ שכתבו שיש להחמיר ולהניח עירוב חצרות.

שלישית משנת תש"ע, פרק מ סעיף פג, שכתב ממש אותם דברים אלא התיר רק בתחום של עד אלפיים אמה. ולא ידעתי מדוע, הרי לכ"ע התירו שלא תכשילן לע"ל איסורי דרבנן).
 68. ב'משיב מלחמה' שם, עמ' קמ"ד-קמ"ו, כתב שלא רק במחנה העוסק בפעילות מלחמתית או ביטחון שוטף, אלא גם במחנה אימונים יש להקל ולתת לו דין 'מחנה' ולפטור מתחומין. אמנם כיוון שמפורש כתבו הפוסקים שכל סיבת תקנת חז"ל שפטרו מתחומין הוא בגלל הסכנה, קשה להקל בכך. אך נראה, שבאם במחנה האימונים יש לפחות עשרה אנשים, אפשר לצרף את שיטת הראשונים שבכל מחנה שיש עשרה אנשים יש את הפטורים של 'מחנה'. ואף שכתבנו למעלה בסעיף ה' שקשה להקל כשיטה זו כנגד השו"ע והפוסקים, נראה שבמידה ומדובר במחנה צבאי המתאמן במתקן ארעי, בספיקא דרבנן ניתן לצרף את שיטת הגר"ש גורן זצ"ל ולהקל בכך.

69. ראה ביאור הלכה (שסו, ב ד"ה אבל שיירא) שכתב: "ודע דעיקר דינא דשיירא אינו ברור ורוב הפוסקים הראשונים חולקים ע"ז עיין ברשב"א ובריטב"א מ"ש בשם ר' משה הכהן ובאו"ז ובר' יונתן וכן באמת משמע שיטת רש"י בפרק כל גגות דף צ"ג גבי ג' קרפיות כתב רש"י וכגון שערבו עיין שם ואף על גב דמיירי התם בשיירא אלמא דגם שיירא אינם פטורים מעיקר ע"ח".